

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ
РАНЬОГО ВІКУ ГРУПИ РИЗИКУ»**

Виконала:

здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціалізація 016.01 Логопедія

Ольга Хомічук

Науковий керівник:

Наталія Гаврилова, кандидат психологічних наук,
професор кафедри логопедії і спеціальних методик

Рецензент:

Олена Чопік, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	6
1.1. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку (до 3-ох років)....	6
1.2. Характеристика дітей раннього віку з групи ризику виникнення порушень мовлення.....	16
1.3. Методики та технології розвитку мовлення у дітей раннього віку.....	26
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	36
2.1. Ставлення батьків до спілкування з дитиною.....	36
2.2. Умови забезпечення ефективного розвитку мовлення у дітей раннього віку.....	50
2.3. Особливості формування мовлення у дітей раннього віку.....	59
2.4. Рекомендації для батьків, щодо попередження виникнення у дітей порушень мовлення.....	69
Висновки до другого розділу.....	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУП

Актуальність дослідження. З кожним наступним роком життя висуває все більш високі вимоги не лише до нас, дорослих людей, а й до дітей: зростає обсяг знань. Для того щоб допомогти дітям впоратися із важкими завданнями, необхідно подбати про повноцінне і своєчасне формування у них мовлення. Адже завдяки цьому відбувається розвиток дитини, за допомогою слова ми висловлюємо свої думки.

Що потрібно зробити для того, щоб мовлення дитини розвивалося правильно?

Відповіді на ці питання шукають різні науковці: логопеди (Н. Гаврилова, О. Мілевська, Ю. Рібцун, В. Тищенко, О. Ткач, ін.), лінгвісти (А. Богуш, М. Вашуленко, К. Крутій, ін.), психологи (Ж. Піаже, ін.) і т. буд. Ними було охарактеризовано причини виникнення порушень мовлення, їх структуру, запропоновано пояснення механізмів розвитку мовлення, ін [5-7, 11, 29-30].

Вирішення цих завдань тісно пов'язане з профілактикою та своєчасним виявленням відхилень у мовленнєвому розвитку дітей.

За даними статистики, у світі кількість мовленнєвих розладів зростає, у зв'язку з чим актуальність їх профілактики розглядається як проблема, що потребує термінового вирішення.

Батькам дітей, у процесі попередження виникнення порушень мовлення, відводиться ведуча роль. В. Кисличенко була розроблена програма логопедичного супроводу сім'ї спрямована на вирішення цієї проблеми вже з народження дитини. Де під логопедичним супроводом розглядали цілеспрямовану, послідовну, неперервну дію у спеціально організованих умовах, відповідних психофізичним особливостям дитини-логопата. Згідно досліджень В. Тарасун, це – дія у зоні «найближчого розвитку», із прогнозуванням «поля подальших труднощів у вихованні та навчанні» дитини.

Логопедична робота з дітьми раннього віку включає в себе кілька

напрямів: попередження виникнення первинних та можливих вторинних порушень мовлення; профілактика (пропедевтика) їх виникнення; подолання вже наявних розладів мовлення; вдосконалення його різних сторін і якостей. Паралельно з корекцією мовлення передбачають розвиток інших психічних процесів і функцій. Досить часто, уся логопедична робота сприймається тільки як деякі дії, прямо спрямовані на усунення неправильної вимови фонем. Це зрозуміло, оскільки якість фонетичного боку мовлення у першу чергу сприймається, що викликає викликають найбільше занепокоєння родичів дитини. Але при такому підході часто ігнорують інші напрямки роботи логопеда. Попередження виникнення порушень мовлення у дітей раннього віку, яке здійснюється різнобічно розглядається як одна з найвагоміших проблем яка недостатньо повно вирішена. Таким чином, вибір теми кваліфікаційної роботи обумовлений її актуальністю.

Метою дослідження є з урахуванням особливостей ставлення батьків до процесу формування мовлення у дітей раннього віку розробити рекомендації, використання яких сприятиме різнобічному розвитку дітей раннього віку групи ризику.

Досягнення поставленої мети забезпечувалося вирішенням наступних **завдань** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми попередження виникнення порушень мовлення у дітей раннього віку (до 3-ох років).
2. За результатами діагностики визначити особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку.
3. Визначити загальну обізнаність батьків щодо стану розвитку мовлення у їхніх дітей.
4. Розробити методичні рекомендації для батьків, щодо забезпечення умов формування мовлення у дітей раннього віку групи ризику.

Об'єктом дослідження є процес формування мовлення у дітей раннього віку (від 0 до 3 роки).

Предметом дослідження виступають особливості формування

мовлення у дітей раннього віку групи ризику.

Для рішення поставлених завдань нами застосовувалися такі методи дослідження:

- 1) Теоретичні методи: аналіз науково-теоретичних та методичних джерел та узагальнення результатів дослідження.
- 2) Емпіричний метод: анкетування.
- 3) Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження: полягає у поглибленні теоретичних знань про особливості становлення мовлення у дітей раннього віку та чинники ризику, які можуть його порушити; доповненні уявлень про психолого-педагогічні умови, необхідні для забезпечення ефективного мовленнєвого розвитку дитини на ранніх етапах дитинства; розробці практичних рекомендацій для батьків щодо створення комунікативного середовища та стимулювання спілкування з метою профілактики мовленнєвих порушень.

Практичне значення дослідження: полягає у тому, що розроблені рекомендації можуть бути використані батьками дітей раннього віку для забезпечення їх повноцінного мовленнєвого розвитку, а також педагогами закладів дошкільної освіти у роботі з дітьми групи ризику виникнення порушень мовлення. Запропонований у роботі діагностичний інструментарій може застосовуватися як засіб моніторингу мовленнєвого розвитку дітей віком до 3 років. Отримані результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальшої розробки технологій логопедичного супроводу сімей, які виховують дітей групи ризику з виникнення порушень мовлення.

Апробація дослідження: Передумови успішного розвитку мовлення у дітей групи ризику раннього віку. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. Гаврилова. Вип. 14. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В. 2023. 791 с.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел. Повний обсяг роботи – 89 сторінок.

РОЗДІЛ І. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

1.1. Особливості розвитку мовлення у дітей раннього віку (до 3-ох років)

А. Богуш вказує, що дитина від народження проходить етапи становлення мовлення: перший – з народження до шести місяців, коли основна форма взаємодії дитини з дорослим – це емоційне спілкування; другий етап – з шести до дванадцяти місяців - характеризується розвитком розуміння мовлення; третій етап - до двох років, коли починає формуватися номінативна функція мовлення та ситуативне спілкування з оточуючими – дитина починає позначати словом предмети та дії; четвертий етап – до 3-ох років характеризується початком розвитку усвідомленого позаситуативного спілкування із використанням простих речень.

Дитина раннього віку самостійніша за немовля. У неї зростає активність, з'являються складніші види діяльності: предметно-маніпулятивної та ігрової. Предметна маніпуляція та гра у малюків відбувається, у першу чергу, спільно з дорослим. Це сприяє появі у них ситуативно-ділової форми спілкування з оточуючими, якісно нового рівня самосвідомості. Усі ці обставини забезпечують необхідні зовнішні та внутрішні умови для особливо інтенсивного розвитку у дітей раннього віку мовлення.

Ранній вік – це період появи ситуативного та описового форм мовлення. Особливо інтенсифікується розвиток таких функцій мовлення, як комунікативна, пізнавальна, узагальнююча та регулююча.

У спілкуванні малюків, у цей період, переважає ситуативне мовлення, що приходить на зміну жестовому. Хоча в ньому зберігається значна кількість жестових, мімічних та проксемічних засобів спілкування. При цьому кількість вербальних компонентів, міцно пов'язаних з оточуючою ситуацією, постійно зростає, витісняючи невербальні.

Науковці (Баскакова О. Ф., Дячук Н. В., Єлік А. В., Калмикова Л. О. тощо) розглядають ситуативне мовлення як варіант діалогічного, яке утворюється з взаємопов'язаних реплік малюка й дорослого чи дитини з якою він контактує. Для цього виду мовлення характерна різна структура мовленнєвої взаємодії: питання-відповідь; пропозиція-виконання; прохання-реалізація тощо [14, 23-25].

Зміцнюється зв'язок мовлення із іншими пізнавальними процесами. У 2-3 роки дитина коментує свої дії з предметами у грі та поза нею (машинка їде, чашка впала), називає те, що було сприйняте нею у процесі пізнання оточуючого середовища, повторює і запам'ятовує віршики, скоромовки. Мовлення у цей період починає допомагати розрізняти ознаки предметів та предмети між собою: ця лялька велика, а ця маленька, тут багато іграшок, а тут - мало. Це стимулює розвиток словника прикметників та прислівників, зароджується описове мовлення.

Комунікативна функція мовлення малюків, у цей період, поетапно змінюється:

1. Звертання до дорослого з проханням: заради оволодіння предметом; якщо спроби вплинути на дорослого невдалі, то вони можуть переростати у крик, плач.

2. Прагнення привернути увагу дорослого до себе та виконуваних дій з предметами.

3. Наслідування мовлення дорослого. Дитина придивляється до артикуляції того з ким спілкується, вимовляє почуте слово – назву, дію предмету, ін., одночасно пізнає і відповідну дію яку виконує дорослий із цим предметом тощо.

Узагальнююча функція мовлення у ранньому віці має теж чітку послідовність розвитку:

1. Діти позначають словом групи предметів на основі зовнішніх, виразних, але не суттєвих ознак. Так, словом "ляля" вона називає дівчинку, ляльку, своє платтячко, себе красиву, тощо.

2. Після 2,5 років малюки відносять слово до групи схожих предметів, незалежно від їх окремих зовнішніх відмінностей (черевики гумові й шкіряні, червоні й зелені, великі й маленькі).

3. До кінця раннього віку з'являються слова, що позначають групи предметів, які не співвідносяться із назвами одиничних об'єктів: кубики, цукерки, одяг. Водночас до цих груп дитина зараховує лише ті предмети, з якими вона знайома через особистий досвід взаємодії із ними. Так, якщо вона не бачила раніше льодяник на паличці, то для неї це буде зовсім окремий від цукерок предмет.

Регулююча функція зароджується ще у немовлячому віці, а у дитини раннього віку відіграє важливу роль у засвоєнні соціального досвіду, особливо правил поведінки. Дитина спроможна виконувати складніші інструкції дорослого, які уже включають 2-3 дії, що вимагає втримування у пам'яті: поклади ляльку і принеси чашку. Дитина розуміє пояснення дорослого: "як мити руки", "як одягати черевики", "як причісуватись". Спостерігається так зване автоматизоване мовлення, яке є перехідним між зовнішнім та внутрішнім. Воно полягає у тому що дитина, називаючи себе у 3-й особі, сама собі дає настанови: "Костик вимие руки". Діти реагують на "не можна" дорослого по різному. В одних – реакція спокійна, вони переключаються на щось інше, або чекають пояснення тощо, а у інших "не можна" викликає бурхливі протести, які при правильному вихованні згодом зникають [26].

Зовнішнє мовлення проявляється, коли думки озвучуються вголос. Це комунікація, націлена на обмін інформацією з іншими людьми. Внутрішнє мовлення є "розмовою з самим собою" у думках, поза межами чутного. Це монолог людини із власною свідомістю.

Автоматизоване мовлення має елементи як зовнішнього, так і внутрішнього мовлення. Людина говорить вголос, але немов би промовляє свої думки. Таке мовлення не має конкретного адресата, воно швидше нагадує голосну "думку". Межа між внутрішнім діалогом та зовнішнім висловленням стає розмитою. Автоматизоване мовлення може спостерігатися, наприклад,

при виконанні звичних дій на автоматизмі. Людина озвучує те, що відбувається, наче коментар для самої себе. Це перехідний стан свідомості між суто внутрішніми ментальними процесами та комунікацією з зовнішнім світом.

У ранньому віці відбувається перехід від засвоєння лексики до оволодіння правилами граматики.

Стрімко та стрибкоподібно збагачується лексичний запас. Малюки засвоюють спочатку дієслова та іменники, а згодом – прикметники та прислівники. Стимулює цей процес предметна діяльність дитини у співпраці із дорослим. Маніпулюючи з різними предметами, розширюється коло предметів, які стають об'єктами дій дитини у 2 роки, вона задає численні питання про їх назви, запам'ятовує та включає до свого активного словника.

Одразу після року активізується процес наслідування, в якому зразком виступає також і мовлення дорослого. Дитина, яка набагато краще розрізняє фонemi та вмiє їх відтворювати, активно наслідує цілі висловлення почуті від оточуючих. При цьому розвивається здібність у дітей до комбiнаторики: вона переставляє слова у фразах, які наслідує, додає в них свої слова, переставляє звуки мовлення у словах, створює свої тощо.

Прискорює появу наслідування мовлення дорослого здатність розуміти його. Цьому сприяє розвиток фонематичного слуху в дітей. Малюки прагнуть сприймати не просто уривки мовлення дорослого, а зв'язні тексти, які вже можуть зрозуміти. З використанням читання для дітей творів дитячої літератури вдосконалюється процес слухання, який у свою чергу виступає засобом формування емоційно-вольової та пізнавальної сфер малюка. Малюки уважно слухаючи, вчаться зосереджуватись на змісті, переживають разом із героями. Найбільш доступні для розуміння дитини невеликі за обсягом твори на теми добре знайомих їй ситуацій та людей: історії про бабусю, мама, батька, сестричку; казки [23].

Слухання текстів сприяє удосконаленню фонематичного сприймання, розширенню лексичного запасу дітей, засвоєнню граматичної складової

мовлення. У віці 2-ох років у дитини розпочинається важливий етап мовленнєвого розвитку - перехід від окремих слів до побудови словесних конструкцій, тобто речень.

На цьому етапі раннього дитинства малюк починає активно експериментувати зі словами та їх поєднаннями, намагаючись самостійно будувати прості речення. Спочатку ці спроби носять досить спонтанний і випадковий характер - дитина просто вимовляє підряд кілька слів, які запам'ятала. З часом, завдяки наслідуванню мовлення дорослих та власним пошукам, речення дитини стають більш усвідомленими і граматично правильними.

Процес побудови власних речень є досить складним для малюка 2-річного віку. Адже він вимагає не лише знання окремих слів, а й розуміння граматичних зв'язків між словами, логіки побудови фрази в цілому. Саме тому на цьому етапі мовленнєвого становлення речення дитини часто бувають аграматичними, нелогічними, з випадінням важливих смислових елементів. Проте поступово, з досвідом, малюки все краще навчаються об'єднувати слова в речення та висловлювати за їх допомогою власні думки [25].

Спочатку діти не вміють поєднувати слова між собою у реченні, а тому окремі слова доповнюють жестами та мімікою. Дитина зі словом "дай" тягнеться до ляльки, і оточуючі розуміють: малюк просить дати іграшку. До 2-х років з'являються перші речення з двох (іноді більше) слів, поєднаних між собою змістом, при цьому граматичні зв'язки між словами може ще не бути, або перші зв'язні висловлювання міститимуть значну кількість аграматизмів: "Ляля, бах! А-а-а!" (таким чином малюк позначає те, що впав і йому боляче). При цьому дитина називає себе у 3-ій особі.

У дитини впродовж 2-3-ох років з'являються речення зі словами узгодженими між собою, поєднаними граматично. Перший спосіб граматичного зв'язку - узгодження слів за допомогою закінчень. Згодом дитина використовує службові слова - частки, сполучники, прийменники.

У процесі оволодіння мовою як специфічною системою знаків (фонем, морфем, слів, синтаксичних конструкцій) розвивається знакова функція мовлення. У дошкільному віці відбувається засвоєння всіх рівнів мовної системи. Дитина вчиться розрізняти фонем та слова, що відрізняються між собою лише однією фонемою: люк – лак, нога-нова, ін.; послідовністю фонем у слові: сир-рис, банка-кабан тощо. Це свідчить про активну участь фонемного слуху у цьому процесі. Збільшується кількість звуків мовлення, які дитина уже вимовляє правильно і контролює вимову при цьому. Згідно Ю. Рібцун, В. Тищенко ін., вимова фонем стає правильною до 5 років, проте окремі фахівці закладів дошкільної освіти та логопеди практики стверджують, що вона ще продовжує розвиватися до 6-7 років. У протилежному випадку порушення вимови набувають стійкого характеру та вимагають допомоги логопеда. Діти усвідомлюють звуковий склад слова і будову речення. Проте, звуковий аналіз слова ними не засвоюється спонтанно, а формується шляхом спеціального спеціального навчання. Уже в 4 роки у дітей можна починати формувати вміння розрізняти на слух тверді і м'які, дзвінкі і глухі приголосні, який перший звук у слові. В 5-6 років дошкільники мають навчитися визначати послідовність звуків у слові [24].

У дошкільному віці значно розширюється словниковий запас. Розуміння значення слів стає стабільним та позаситуативним. При цьому діти інтуїтивно орієнтуються на суттєві ознаки групи предметів і це забезпечує точність вибору слова. Так, словом "трикутник" діти називають усі фігури з 3-ма сторонами, незалежно від кольору, розміру, матеріалу тощо. Серед прикметників багато слів, що позначають риси характеру людини (веселий, сердитий, добрий, ін.). Вони засвоюються завдяки включенню дошкільнят у конкретні ситуації міжособистісної взаємодії, де ці якості проявляються: недобрий, бо заважає гратися, ображає інших; добрий, бо допомагає, підтримує. Діти із задоволенням вивчають нові слова і таким чином розширюють свій словник, намагаються зрозуміти нове слово, розпитують дорослих що воно позначає, чекають від них пояснення. Таким чином, можна

стверджувати, що дітям з нормотиповим розвитком притаманна потреба пізнання оточуючого середовища і засвоєння нових одиниць мовлення, що пояснюватимуть те, що відбувається з самою дитиною та навколо неї. Нерідко, вони наділяють те, що почули надаючи йому власної інтерпретації, що витякає з досвіду дитини. Зосереджують увагу на окремих предметах в оточенні, тих, що їх зацікавили і називають їх по своєму (вентилятор-вертилятор, торшер-шорти, поліцейський – вулицейський, екскаватор – пісковатор, ін.)

Для усвідомлення значення слів, діти спираються на свій чуттєвий досвід. Найкраще засвоюють слова, з якими постійно зустрічаються та діють. А. Богуш вказує, що у мовленні дитини 4-х р. доля іменників співпадає згідно з наступним списком: житло, їжа, одяг, тварини, рослини, міський побут, частини тіла, професії, техніка та інструменти, транспорт, нежива природа, час, соціальні явища, родові поняття, геометричні фігури, числа. На сучасному етапі, до цього списку тем слід ще додати гаджети.

У граматиці дитина інтенсивно засвоює форми слова (числа, роди, відмінки, ін.) та практично орієнтується та виділяє окремі частини слова, зокрема суфікси. Першими (на межі раннього та дошкільного віку) засвоюються суфікси зі значенням зменшення-перебільшення; позитивної-негативної емоційної оцінки.

Засвоєння морфемного складу слів відбувається у період з 2-ох до 5-ти років, закріплюється та проявляється у самостійному словотворенні: молоток-стукачок, олівець-малювайка ін.

Мовне експериментування на 5-му році виявляється також у словесних каламбурах, коли діти підбирають слова, подібні за звучанням, декілька разів з цікавістю повторюють їх, порівнюють за звучанням та значенням, радіють тому, що створили щось нове. Є діти які із задоволенням римують. Для них це є проявом гри словами, взаємодії з дорослими та іншими дітьми. Вони навмисно змінюють звучання слова, придумують щось таке, що не співвідноситься з предметами. Мовне експериментування вказує на наявність у них активного творчого засвоєння системи мови. Слово стає об'єктом

перетворень, здійснюваних за законами словотворення, та поза ними (обмеження цих законів ще не усвідомлюється). Діти не розуміють, чому закономірність перетворення коза і козел не можна поширити на стрекоза - стрекозел. За аналогією покласти-викласти дитина просить маму висолити занадто солоний [26].

Поступово діти опановують умінням виділяти слова з речення. Спочатку дошкільники відносяться до речення як до смислового цілого. Далі виникає аналіз інтонаційно-смилових груп: іменників і дієслів. На питання, скільки слів у реченні "Дівчинка грається лялькою", дитина відповідає: "діти - перше слово, грається лялькою - друге". Таке уміння формується шляхом спеціального навчання як і уміння проводити звуковий аналіз слова.

Помітно ускладнюється регулююча функція мовлення. Діти не просто здатні виконувати інструкції дорослого, але прагнуть, щоб вони були мотивовані (Чому це треба зробити?). Дорослі розвивають у дітей уміння виконання своїх вимог на свідомому рівні. За допомогою мовлення дитина впливає на дорослого і однолітка. Інструкції дорослого ускладнюються, передбачають виконання дитиною послідовної низки дій. Вони набувають характер пояснень дитині порядку роботи. Наприклад, дорослий поясню дітям, як слід діяти, щоб намалювати яблуко, виліпити з пластиліну будиночок. Пояснення дорослий супроводжує демонстрацією зразків виконання завдання, а потім, за наслідуванням, завдання виконують самі діти. У таких завданнях розвивається здатність приймати та втримувати інструкцію, що відіграватиме важливу роль у шкільному навчанні.

Завдяки мовленню у дитини розвивається внутрішній план діяльності, який випереджає практичне виконання. Дошкільник починає проговорювати, що він має зробити і яким чином він це буде робити. Мовлення дозволяє краще зрозуміти свій план, розділити його на етапи, зафіксувати задум, продумати наявність умов та засобів виконання. Практичне досягнення результату стає швидшим, якість виконання точнішим і правильнішим. Планування поєднує практичну й розумову діяльність в єдине ціле, надає йому організованості та

цілеспрямованості. Діти планують різні види діяльності: свої ігри, малювання, аплікації тощо. Активне мовлення починає включати усе більше вербальних засобів, при зменшенні кількості жестів. З'являється контекстна і пояснювальна форми мовлення, які удосконалюються до кінця дошкільного віку. Ситуативне мовлення, при цьому, застосовується теж. Суттєва відмінність ситуативного й контекстного мовлення полягає у мірі їх співвіднесеності із наочною ситуацією. Ситуативне мовлення цілком зрозуміле лише у зв'язку із ситуацією. Контекстне передбачає опору кожного наступного висловлення на попереднє. Таким чином у контекстному мовленні зростає роль вербальних засобів. Його одиницею виступає не слово, а речення. Контекстного мовлення розвивається паралельно зі збагаченням словника і засвоєнням граматичної будови мови [30].

Властивості контекстності та ситуативності також виявляються у дитячих діалогах. Здатність послідовно пов'язувати окремі висловлення між собою стають основою для появи зв'язного мовлення, яке ще називають пояснювальною формою мовлення. Його виникненню сприяє розвиток спілкування дошкільника із дорослими та ровесниками. Ситуативно-ділове спілкування з ровесниками спонукає до узгодження дій дітей у процесі обговорення, пояснення один одному своїх бажань, прагнень. Ще більше вимагає цього позаситуативно-ділова форма спілкування, яка до 7 років не встигає сформуватись у всіх дітей. Так само і пояснювальне мовлення розвинене у дошкільників по-різному. Його розвиток залежить не тільки від успіхів в оволодінні словом, але і від можливостей мислення дитини, здатності знаходити аргументи "за" і "проти", встановлювати причиново-наслідкові зв'язки. Шляхом використання зв'язного мовлення можна передати достатньо складний зміст [16].

До кінця дошкільного віку у мовленні з'являються ознаки поза-ситуативності: дитина відмежовує слово від предмету. Ця здатність розвивається на основі розвитку звукового аналізу слова та виділення слів з

речень. Ці вміння становлять основу для подальшого засвоєння грамоти дитиною.

У старшому дошкільному віці яскраво виявляється процес диференціації та інтеграції мовлення у системі пізнавальних функцій. Мовлення стає окремим і регульованим інтелектуальним процесом, свідченням чого є формування самоцінної мовної діяльності, прямо не пов'язаної з практичними діями. Дитина включається у бесіди на по-заситуативні теми (наприклад, широкого пізнавального змісту; щодо моральних якостей, оцінки вчинків героїв казок чи оповідань), самостійно складає оповідання, казки, віршики. Такий рівень мовлення вимагає спеціальної роботи дорослого по розвитку зв'язного мовлення.

Висновки про особливості розвитку мовлення в дошкільному віці [20]:

- відбувається засвоєння всіх сторін мови, формуються її нові форми та вдосконалюються функції мовлення;
- дитина повністю оволодіває фонемним складом мовлення, правильно чує та вимовляє звуки;
- активно розширюється лексика дитини при опорі на її чуттєвий та практичний досвід;
- засвоєння граматики полягає в оволодінні парадигмою форм іменників та дієслів, що спирається на виділення морфемного складу слова;
- складається пізнавальне ставлення до мови (дитина пізнає закони рідної мови в процесі словесного експериментування);
- формуються нові форми мовлення - контекстна та пояснювальна, що становлять основу зв'язного мовлення дитини;
- розвивається регулююча (свідоме виконання інструкцій дорослого, поява самоінструкцій); плануюча (випереджує практичну дію) функції мовлення;
- мовлення інтегрується та диференціюється із іншими інтелектуальними процесами.

1.2. Характеристика дітей раннього віку з групи ризику виникнення порушень мовлення

У переддошкільному віці оволодіння мовленням, як засобом спілкування, представляє провідну лінію розвитку дитини. Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей з відхиленнями у фізичному або психічному розвитку із суттєвими порушеннями комунікативних умінь. Це стосується і малюків з порушеннями мовлення.

Мовлення – складна функціональна система, для формування якої потрібен своєчасний розвиток відповідних мозкових структур, їх взаємоузгоджена взаємодія, достатній розвиток слухової аналізаторної системи, відсутність порушень периферійних органів мовлення. Поєднання вищеназваних компонентів з умовами позитивного соціально-психологічного впливу забезпечує нормотиповий розвиток мовлення у дітей [23].

Проблему ранньої діагностики дітей з порушеннями мовлення досліджували такі науковці: Манько, О. Мілевська Є. Соботович, Л. Трофименко, ін [41, 48]. За науковою редакцією Н. Бастун в посібнику «Служби раннього втручання в Україні: шлях до інтеграції» представлено процес становлення та розвитку служб раннього втручання та наводиться досвід роботи регіональних служб [77].

Розвиток мовлення в дитини починається вже з першим криком при її народженні. Від народження до 1 року закладається основа мовленнєвої функціональної системи, її структура та співвідношення з іншими психічними функціями. У подальшому вона проходить певні етапи свого розвитку.

Аналіз анамнестичних і медичних даних свідчить, що відхилення в розвитку можуть бути обумовлені не лише органічними ураженнями центральної нервової системи дітей, периферійного відділу мовленнєвого апарату, але й соціально-педагогічними чинниками. Принцип єдності біологічного й соціального у процесі формування психічних (у тому числі й

мовленнєвих) функцій, дає змогу визначити вплив мовленнєвого оточення, характеру спілкування, специфіки емоційного контакту, ін., на дозрівання мовленнєвої системи. Найбільші труднощі в дошкільнят спостерігаються в активному мовленні й сенсомоторному розвитку.

Велике значення має рання діагностика порушень розвитку мовлення. Відставання у розвитку мовлення, виявлені тільки під час вступу дитини до школи або в молодших класах, важко корегувати, оскільки сензитивний період формування у дитини мовної компетенції уже пройшов. Якщо відхилення виявляють у дитини в період раннього дитинства або дошкільному віці і починають лікувати і навчати, то медична й логопедична корекція є значно ефективніша, підвищується ймовірність максимально можливої підготовки до шкільного навчання.

Коли йдеться про дитину з порушеннями мовлення нерідко доводиться чути від батьків: «Сам вибалакається. Я взагалі почав розмовляти після 5-ти років». Таке ставлення може дорого коштувати дитині, бо є такі діти, у яких без допомоги фахівця, мовлення так і не сформується. Це, у першу чергу, малюки з органічними ураженнями ЦНС, зниженням слуху, затримками психічного розвитку різного генезу, зниженням інтелекту [2].

До групи ризику попадають діти, які чують, але виховуються глухими батьками, або батьками, які самі мають вади мовлення. Звернення до спеціалістів допоможе точніше визначитись з мовленнєвою проблемою та прискорити її вирішення.

Фахівці рекомендують батькам малюків до 3-х років звернутися до спеціалістів, якщо [13]:

- дитина не розмовляє;
- відстає в мовленнєвому розвитку з нез'ясованих причин;
- має порушення зору або слуху;
- малюк у певних обставинах обмежений у спілкуванні з дорослими;
- хірург дитячої районної поліклініки наполегливо рекомендує підрізати дитині під'язикову зв'язку;

- поставлене заключення «дитячий церебральний параліч», «зниження інтелекту», «енцефалопатія», «дезонтотенез», ін..

З позиції медицини, профілактика будь яких захворювань або патологічних станів, базується на виключенні, по можливості, з життя дитини тих причин, які можуть призвести до виникнення патології. Цей підхід актуальний і при наявності у дітей передумов виникнення порушень мовлення. Це так звана первинна допомога, при успішному проведенні якої (за умови наявності у дітей легких порушень), мовленнєві розлади не виникають.

Але попередити виникнення мовленнєвих порушень не завжди вдається, і в цих випадках говорять про вторинну профілактику. Її завдання – пом'якшення несприятливих наслідків вже діючих шкідливих чинників та попередження появи вторинних і третинних порушень мовлення на основі вже існуючих.

Існує ще й третинна профілактика, завданням якої є недопущення повернення вже скорегованих мовленнєвих розладів, що може трапитись при недостатньому закріпленні досягнутих результатів.

Розглянемо кожний з цих видів профілактики.

1. *Первинна профілактика*

а) Профілактика до народження дитини:

- моніторинг здоров'я майбутніх батьків (спадковість, шкідливі звички, дотримання вагітною жінкою здорового способу життя, уникання стресів тощо).

б) Профілактика після народження дитини:

- піклування про фізичне та нервово-психічне здоров'я дитини і збереження її мовних органів;

- спостереження за раннім розвитком дитини (тримає голівку, сидить, ходить, перші звуконаслідування, слова, фразове мовлення тощо);

- створення необхідних соціально-побутових умов для правильного мовленнєвого розвитку дитини.

Вирішення першого з названих завдань передбачає:

- попередження забоїв голови;
- уникання різних захворювань і дитячих інфекцій (дотримання строків профілактичного щеплення, виключення контактів з хворими та інші);
- охорону органів слуху від простудних захворювань, від попадання інородних предметів, від зайвого шуму, а також своєчасне лікування вушних захворювань);
- виключення випадків смоктання пальців або постійного підкладання руки під одну і ту ж щічку під час сну (останнє може призвести до перехресного прикусу);
- раннє протезування зубів у разі їх передчасної втрати, оскільки втрата зубів у дітей призводить до значної деформації сусідніх зубів і щелеп (не мається на увазі вікова зміна зубів);
- своєчасне оперування розщеплень верхньої губи та піднебіння, якщо вони є у дитини;
- своєчасне підрізання короткої або прирощеної під'язикової зв'язки (не пізніше 4-5 років, оскільки до цього часу у дитини повинні з'явитися звуки верхнього підйому);
- охорону голосового апарату від нежиті, попадання пилу, голосового перевантаження;
- охорону нервової системи дитини (виключення криків, залякування, страшних розповідей, щадний режим під час хвороби та після неї). Цей розділ профілактики особливо важливий для попередження усілякого роду невротичних мовленнєвих порушень, в першу чергу – заїкання.

Піклування про правильний мовленнєвий розвиток дитини - це:

- забезпечення сприятливого мовленнєвого оточення, як необхідного взірця для наслідування (в разі відсутності порушень мовлення в оточуючих дитину людей);
- заохочування лепетання мімікою радощів;
- виховання спрямованості на сприйняття мовлення оточуючих, для чого потрібно якомога більше розмовляти з дитиною, починаючи з перших

днів її життя;

- уповільнене й чітке вимовляння дорослими простих слів, пов'язаних з конкретною життєвою ситуацією, а також розбірливе називання оточуючих предметів та виконуваних дій, що допоможе дитині поступово оволодіти мовленням;

- ясне та чітке промовляння дорослими слів, які дитина вимовляє неправильно;

- призвичаювання дитини під час бесіди дивитися в обличчя співрозмовника, оскільки зорове сприйняття артикуляції сприяє більш точному та швидкому її засвоєнню;

- систематичне створення ситуацій, у яких дитина висловлює своє прохання словесно (дорослим не слід намагатися розуміти її з півслова і тим більш з одного жесту або погляду), саме оточення повинно викликати в неї необхідність мовленнєвого спілкування («розмова» з іграшками, тваринами тощо);

- повне виключення випадків сюсюкання з дітьми, яке позбавляє їх правильного взірця до наслідування;

- заняття музикою, ритмікою, співами, що сприяє розвитку мовленнєвого дихання, сили голосу, тембру, модуляції, а також попереджує нерозбірливість мовлення;

- розвиток тонкої дрібної моторики, яка відіграє важливу роль в оволодінні повноцінним мовленням.

2. *Вторинна профілактика*

Якщо, незважаючи на вжиті профілактичні заходи, несприятливі фактори мали місце, слід негайно починати вторинну профілактику, спрямовану на попередження подальшого розвитку порушень, які вже виникли.

Дитячий мозок має велику пластичність, гнучкість, здатність до розвитку. У силу цього багато уражень можуть зникнути, або не лишити після себе помітних слідів.

Велике значення в такій компенсації належить створенню сприятливих соціально-побутових умов, у яких росте й розвивається дитина. Якщо ж ці умови будуть незадовільними, то на компенсацію розраховувати не доводиться, швидше навпаки – відхилення, які вже є, будуть тільки посилюватися.

Таким чином, якщо в матері були проблеми під час вагітності, пологів або в ранньому періоді розвитку дитини, слід докласти максимум зусиль для того, щоб забезпечити відповідне комфортне середовище для подальшого розвитку малюка.

Не менш важливе значення має своєчасна медична корекція. У наш час існує багато медикаментозних засобів та препаратів, що сприяють більш швидкому дозріванню певних мозкових структур та нормалізації їх функцій. У переважній більшості випадків усе це разом узятє дозволяє повністю подолати або значно пом'якшити негативний вплив шкідливих чинників на весь хід подальшого мовленнєвого розвитку дитини.

3. Третинна профілактика

Третинна профілактика – це попередження рецидивів (повернень) вже скорегованих мовленнєвих розладів. Такі рецидиви мають місце у випадках недостатнього закріплення результатів логопедичної роботи або при особливо несприятливих життєвих ситуаціях, які можуть порушити механізм компенсації. Частіше за все це спостерігається при заїканні. У цьому випадку важливо розуміти, що тільки-но засвоєні навички правильного мовлення є дуже нестійкими, і для їх повної автоматизації потрібен певний час і постійна робота із закріплення [5].

Для забезпечення корекційного навчання та виховання дітей із порушеннями в мовленнєвому розвитку в Україні функціонує розгалужена мережа логопедичних закладів. Це – дошкільні навчальні заклади компенсуючого призначення, спеціальні групи при дошкільних закладах загального типу, логопедичні пункти при поліклініках, навчальних закладах.

Як правило, до логопедичних груп зараховуються діти з 4-х років.

Можливість отримати корекційну допомогу з 2-х років мають тільки діти зі складними порушеннями мовлення (при заїканні, загальному недорозвитку мовлення, алалії, ринолалії, дизартрії). Нині започатковується нова форма корекційної роботи, яка полягає у створенні діагностичних груп дітей дошкільного віку з відповідним медичним обслуговуванням.

Але значна частина малюків з проблемами в розвитку попадає в поле зору педагогів тільки після 3-х років, оскільки переважно спостерігається в дитячих поліклініках, де в даний час не передбачена психолого-педагогічна діагностика. А отже, втрачається найважливіший сенситивний період у формуванні психомоторних функцій. Досвід свідчить, що дитина з відхиленнями в розвитку, яка одержує кваліфіковану допомогу з раннього віку, має більші можливості для досягнення оптимально можливого для неї рівня загального розвитку.

Тому в системі корекційної допомоги необхідно розвивати новий структурний елемент – служби раннього втручання.

Перші спроби створення таких служб розпочалися після прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови «Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей інвалідів» від 12 жовтня 2000 р. №1545. Проте, на сьогодні не створено єдиної державної системи своєчасного виявлення і ранньої корекції порушень розвитку дітей.

Розуміючи важливість раннього виявлення і надання комплексної допомоги родинам, інклюзивно-ресурсні центри (надалі ІРЦ) розширюють форми своєї роботи в цьому напрямку. Зокрема, налагоджують співпрацю з дитячою обласною клінічною лікарнею. Спільно з практичним психологом, логопедом та неврологом закладу консультанти ІРЦ здійснюють обстеження дітей раннього віку, які відносяться до «групи ризику». Це, у першу чергу, малюки з наслідками раннього органічного ураження центральної нервової системи, порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату.

Вивчення дитини починається з бесіди з батьками, під час якої збирається анамнез, з'ясовуються умови життя, методи виховання в родині.

Залежно від віку малюка, під час обстеження звертається увага на наступні критерії та особливості:

I. У домовленнєвому періоді:

- дзвінкий чи глухий тембр голосу в дитини;
- наявність гуління чи лепетання;
- реагування дитини на інтонацію;
- чи відшукує джерело звуку у просторі;
- виконання елементарних інструкцій (дати ручку, включитися в гру «Ку-ку»);
- маніпулювання з іграшками (перекладає з руки в руку, постукує іграшкою по іграшці).

Критерії обстеження у віці від 11 до 13 місяців:

- наявність звуконаслідування;
- уміння робити вибір з іграшок за інструкцією;
- виконання дитиною елементарних вербальних інструкцій («Дай мамі ляльку», «Візьми м'ячик»);
- виконання дитиною простих маніпуляцій з іграшками за вербальними інструкціями;

II. Для вивчення дітей другого та подальших років життя застосовується загальноприйнята методика – обстежується станактивного мовлення:

- склад слова (складова та звукова структура);
- самостійна та відображена вимова;
- структура речень (наявність аграматизмів, розгорнутими чи нерозгорнутими реченнями користується);
- стан звуковимови;
- словник.

На підставі отриманих результатів для кожної дитини розробляється план корекційної роботи. Для дітей раннього віку вона проводиться за такими напрямками [46-47]:

1. Розвиток орієнтовних реакцій.

2. Стимуляція голосових реакцій.
3. Стимуляція лепетання.
4. Розвиток діяльності наслідування.
5. Формування предметно-дієвого спілкування дитини з дорослими.
6. Розвиток активного мовлення.

Для роботи з дітьми старшого віку додаються такі напрями:

1. Маніпулювання іграшками.
2. Конструювання.
3. Малювання та розфарбовування.
4. Ігри з мовленнєвим супроводом («Ку-ку», «Ладусі», «Сорока-ворона»).

Поступово завдання ускладнюються залежно від розвитку дитини [1].

При виявленні порушень у домовленнєвий період корекційну роботу необхідно спрямувати на розвиток сенсорних можливостей дитини та розвиток емоційного спілкування. Тому батькам одразу даються рекомендації:

- розмовляти з дитиною, наспівувати, нахилившись донеї, викликати зосередженість та посмішку;
- спонукати до стеження за яскравим предметом, щорухається (на відстані 50-60 см);
- заохочувати дитину до пошуку дорослого, який розмовляє з нею і рухається навколо манежу (2,5–3,5 міс.);
- спонукати малюка прислухатися до звуків, що видають різні предмети (дзвіночок, дудочка тощо), повертати головув бік джерела звуку (3 міс.);
- показувати дитині, яка перебуває в різних положеннях (лежить, сидить) яскраві іграшки, різні за формою, розміром, кольором;
- ознайомлювати з іменами дітей і дорослих (з 8 міс.);
- звертаючись до дитини, вимовляти окремі склади (мама, ба-ба та ін.), спонукати її до повторення;
- учити знаходити за словом дорослого серед кількох іграшок одну (з 8-9 міс.);

- вимовляти за наслідуванням склади, короткі слова, що їх діти вже знають (з 8-8,5 міс.);

- розвивати дрібну моторику (пальчикова гімнастика) [2]. Ще однією формою надання ранньої допомоги є проведення корекційних занять в умовах консультації, які в першу чергу спрямовані на накопичення в імпресивному та експресивному мовленні елементарного словника.

Поступово до занять можна включити маленькі інсценівки, які відображають знайомі побутові ситуації (2-3 дії). При цьому дорослий учитель розуміти зміст речень, підкріплюючи їх наочними, розгорнутими діями.

Під час занять потрібно домагатися від дітей, щоб вони переходили від спілкування жестами та мімікою до спілкування за допомогою доступних мовних засобів.

Корекційну роботу з дітьми, у яких під час обстеження виявлено затримку мовленнєвого розвитку або загальний недорозвиток мовлення, можна поділити на 2 частини:

1) формування ігрового процесу; 2) формування мовлення як засобу спілкування на фоні гри.

З перших занять проводиться словникова робота (словник складається логопедом). Цей період називається періодом немовного спілкування і триває приблизно 2-3 тижні.

Індивідуально підібраний для дитини словник повторюється регулярно в певній послідовності – предмет, потім дія. Питальна форма пропонується в останню чергу, коли дія з предметом (іграшкою) добре засвоєна дитиною і може бути відтворена самостійно. Від конкретного предмета поступово переходять до його зображення на малюнку, від дій з іграшками – до утворення фраз за малюнками, на яких зображені аналогічні дії. Навчання дітей раннього віку правильному мовленню завжди проводиться в ігровій формі, проте ці ігри не є довільними, це керований процес, у якому крім навичок мовленнєвого спілкування розвиваються пам'ять, увага, спостережливість, мислення [7].

Отже, система раннього втручання передбачає створення оптимальних умов для виявлення, профілактики та корекції мовленнєвих порушень у дітей, соціальної адаптації та інтеграції в загальноосвітній простір.

1.3. Методики та технології розвитку мовлення у дітей раннього віку

Серед поширених на сьогодні методик роботи для формування передумов розвитку мовлення у дітей 2-9 місяців життя слід також назвати наступні.

„Маленькі сходи́нки” - це програма раннього втручання для стимуляції дітей із затримкою розвитку від народження до 4-річного віку. Раннє втручання передбачає початок навчання дітей з відставанням у розвитку якомога раніше для того, щоб допомогти їм максимально розвинути свій потенціал. Програма створена на основі навчальної програми для дітей з порушеннями розвитку університету Маккуорі.

Основні **принципи** програми “Маленькі сходи́нки”:

- усі діти здатні вчитися, діти з розумовим відставанням вчаться повільніше за інших, але вони можуть вчитися;
- діти з розумовим відставанням мають навчитися тому, що знають і вміють здорові діти - ці навички допоможуть їм гратися, спілкуватися з іншими, досягти максимально можливої незалежності і стати членами суспільства;
- батьки хворих дітей є їх головними і найкращими вчителями;
- перші роки життя мають ключове значення в навчанні дітей, тому навчання треба розпочинати якомога швидше після встановлення діагнозу або виявлення затримки розвитку;
- правильна система оцінювання та викладацька методика сприяють максимальній ефективності навчання;
- усі діти різні і кожна родина є особливою.

„Маленькі сходинки" базуються на викладацьких методиках і навчальних планах, розроблених в університеті Маккуорі для програми з дослідження синдрому Дауна. Цей проект університету є програмою раннього втручання, що має на меті повне розкриття потенціалу дитини шляхом ретельного навчання протягом перших років життя або з моменту встановлення розумової відсталості.

Ця програма стала першою спробою запровадити систему раннього втручання в розвиток дітей в Австралії. Отож, учасники програми мали не лише визначити, як саме запровадити її, але і як прилаштувати її до австралійських умов. Крім того, фахівці програми мали продемонструвати зацікавленим особам свої розроблені методики та їх результати через низку наукових публікацій та на прикладі показової групи, яка була створена саме для того, щоб за нею спостерігати.

Підвищення зацікавленості в програмах раннього втручання відбувалося внаслідок надзвичайно позитивних результатів їх впровадження. Порівняльні дослідження переконливо довели, що ті діти, які займалися за програмами раннього втручання, на момент вступу до школи мали значно вищий рівень знань, ніж їх однолітки, які не отримували спеціального навчання. Відтоді набагато більше дітей з порушеннями розвитку стали відвідувати звичайні школи, ще більше з них можуть перебувати в неспеціалізованих закладах протягом перших років життя. Завдяки цим методикам навіть діти з помірним і важким розумовим відставанням можуть навчитися читати і писати, а також спілкуватися з оточенням. Діти засвоюють ці навички не тому, що їм дають якісь ліки, а через те, що необхідні знання їм подаються своєчасно і у відповідній формі. Ця програма розроблена для того, щоб допомогти дітям з розумовим відставанням досягти максимально можливого розвитку і вести нормальне життя. Чим більше зможуть навчитися діти з відставанням у розвитку, тим більшою буде їхня участь у житті суспільства.

„Маленькі сходинки" є скоріше освітньою, ніж лікувальною програмою. Вона створена для навчання дітей тих навичок, які вони здатні досягнути, а не

для лікування тих захворювань та станів, які є причиною відставання дитини. Там, де специфічне лікування є необхідним, його вибір та здійснення покладається на дільничного лікаря, що спостерігає за дитиною. В університеті Маккуорі вчителі та лікарі намагалися навчити дітей певних навичок, найчастіше це відбувалося через навчання батьків того, як вони повинні тренувати своїх дітей вдома.

Вона вчить звичайних навичок розвитку. Це означає, що „Маленькі сходишки” вчать тих навичок, яких діти зазвичай вчать в процесі розвитку. Саме тих навичок, які допомагатимуть дитині розвиватися далі. Було запропоновано вправи, які можна застосувати як для дитини з нормотиповим розвитком так і з порушеннями, просто вимоги до навчання останніх не є такими суворими.

Навчання відбувається поступово, звідки походить і сама назва методики. Діти з відставанням у розвитку вчать так само, як і здорові діти, але повільніше. Певна задача може здаватися нездійсненною для таких дітей, але насправді будь-яке завдання можна розв'язати, якщо представити її у вигляді серії маленьких завдань. Діти з відставанням у розвитку вчать краще, якщо потрібні знання подаються їм у потрібний час. Отож перед початком навчання треба чітко визначити, що саме дитина вміє робити і, відповідно, чому вона здатна навчитися далі.

Діти працюють відповідно до поставленої задачі. Задачею називаються ті навички, над якими працює дитина в конкретний проміжок часу. Поставлена задача передбачає ті навички, якими володітиме дитина після її виконання. Крім того, це допомагає вчителям і батькам точно пам'ятати, чого саме вони хотіли досягти.

Кожна дитина має індивідуальну програму. Конкретні задачі для дитини створюють часові рамки для проведення загальної програми. Зміст програми залежить від того, чого дитина готова навчитися, часу та ресурсів, наявних для навчання дитини. Програми розробляються таким чином, щоб забезпечити успішність виконання завдань дитиною і відповідати ритму життя родини.

Більшість навичок, описаних в „Маленьких сходинках”, взята з навчального плану програми університету Маккуорі, яка відома під назвою „Реєстр навичок розвитку”. Але безпосередньо методики навчання можуть варіюватися в залежності від того, чого саме треба навчити дитину.

Методиці викладання легко навчитися і вона не вимагає якихось особливих технологій. Ці методики створені на основі результатів багаторічних досліджень і пошуків найбільш ефективних та корисних методів викладання, які могли б застосовуватися як у домашніх умовах, так і в класах. Дуже часто ці методики стають частиною загальної поведінки з дитиною. Отож, багатьом навичкам дитина може навчитися в процесі повсякденного спілкування без спеціальних занять.

Діти починають займатися за цією програмою разом зі своєю родиною у віці 6-8 тижнів. Один раз на тиждень вони відвідують учителя та фізіотерапевта, які оцінюють розвиток дитини і повідомляють батькам про той прогрес, що було досягнуто за останній тиждень. Вони також визначають, чи готова дитина до засвоєння нового матеріалу та пропонують батькам найкращі шляхи подачі інформації. Крім того, фахівці радять, де саме процес навчання можна поєднати зі звичайним повсякденним спілкуванням для того, щоб не приділяти навчанню додаткового часу [62].

Одразу з моменту початку навчання індивідуально розроблена програма покриває різноманітні ділянки розвитку, координацію рухів рук та очей, розуміння того, що говорять інші, розвиток великих м'язів тіла, висловлювання дитиною своїх почуттів та потреб, її здатність до спільних ігор і спілкування, а також навички з самообслуговування.

У вітчизняній та зарубіжній спеціальній освіті за останній час значно збільшилась увага до ранньої корекції відхилень у розвитку дітей. Ранній початок корекційно-педагогічної роботи можливий в умовах реабілітаційних закладів, куди по допомогу звертаються батьки дітей з обмеженими можливостями. Сьогодні в Україні чисельність закладів даного типу зростає.

В цілому реабілітаційна робота носить характер комплексної і передбачає медикаментозне і фізіотерапевтичне лікування, лікувальну фізкультуру, масаж, лікувальне плавання, загартовування, правильну організацію режиму дня, психологічну та педагогічну корекцію. Як показує практичний досвід, корекційно-педагогічна робота з дітьми раннього віку є важливою складовою частиною комплексної реабілітаційної допомоги у спеціалізованих закладах.

Також слід відзначити адаптований варіант системи корекційної роботи з дітьми раннього віку в умовах дитячого будинку, **розроблений О. Мілевською** та ін. Зміст цієї програми передбачає ускладнення корекційного матеріалу, що відображено у послідовності етапів по кожному з дев'яти напрямків розвитку дитини. **Зміст кожного етапу** відповідає певному віку дитини в нормі [64]:

- I етап - рівень розвитку дитини з психофізичними порушеннями відповідає віковій нормі до 3-ох місяців;
- II етап - рівень розвитку дитини з психофізичними порушеннями відповідає віковій нормі до 6-ти місяців;
- III етап - рівень розвитку дитини з психофізичними порушеннями відповідає віковій нормі до 9-ти місяців;
- IV етап - рівень розвитку дитини з психофізичними порушеннями відповідає віковій нормі до 12-ти місяців.

Згідно цієї методики робота з дітьми з порушенням інтелектуального розвитку передбачає **наступні компоненти**.

1. Розвиток слухового сприймання (слухових орієнтувальних реакцій):

I етап. Формування слухової активності, слухового орієнтування в навколишньому, розвиток слухового зосередження, формування слухової реакції на локалізованому звуці (вгорі, внизу, ліворуч, праворуч).

II етап. Формування слухових диференціювань: впізнавання голосів близьких людей, розрізнення інтонацій голосу, розрізнення мелодій. Розвиток

позитивної емоційної реакції на своє ім'я. Стимуляція прислухання до голосу дорослого, до іграшок, які звучать. Формування уміння шукати і знаходити очима джерело звуку, повертаючи голову або повертаючись на бік (зі спини на живіт).

III етап. Удосконалення уміння прислухатись до звучання іграшок, предметів. Розрізнення високих і низьких звуків, які утворюють музичні інструменти. Спонування до виконання рухів руками і ногами у відповідь на спів дорослого. Формування слухового очікування звуку іграшки і розвиток на цій основі зорово-слухового орієнтування.

IV етап. Розвиток тривалого слухового сприймання різних інструментів чи співу дорослого. Закріплення вміння знаходити джерело звуку, яке безпосередньо не сприймається зором в той час, коли змінюється його положення. Розвиток вміння розрізняти інтонацію заборони, заохочення, радості.

2. Розвиток емоційно-позитивних реакцій:

I етап. Стимуляція перших емоційно-позитивних реакцій на основі збагачення тактильних, вестибулярних, зорових і слухових вражень дитини; стимулювання першої посмішки як реакції на соціальні впливи (на голос дорослого, посмішку та ін).

II етап. Розвиток посмішки у відповідь, «комплексу пожвавлення», сміху на основі використання тактильних, вестибулярних, зорових, звукових та емоційно-мовленнєвих впливів.

III етап. Розвиток яскравих диференційованих емоцій шляхом проведення активізуючих ігор (з надувними кульками, мильними бульбашками, рухових ігор).

IV етап. Стимуляція радісного настрою шляхом появи і зникнення яскравих іграшок, шляхом проведення рухливих ігор, ігор з пальчиками. Підтримування емоційно насиченої атмосфери.

3. Розвиток емоційного спілкування з дорослим і розвиток передумов активного мовлення, формування перших контактів:

I етап. Встановлення і підтримування контакту очима, спонукання до звукової активності на основі фізичних впливів дорослого (погладження, гойдання, ін.), а також на основі емоційно виразного мовлення дорослого. Розвиток гукання і гуління, стимуляція звукової активності, голосового наслідування як відповідної голосової реакції на тактильні, вестибулярні, рухові, звукові, зорові та емоційно-мовленнєві впливи.

II етап. Формування потреби у емоційному спілкуванні з дорослим; розвиток і підтримування активності дітей і спілкування з дорослим через емоційно-мовленнєві впливи (сприймання вигляду дорослого, його міміки, погляду).

III етап. Формування передумов до ситуативно-ділового спілкування дитини з дорослим на основі розвитку потреби у співробітництві: спілкування під час розглядання іграшок, їх обмацування. Формування у дитини вказівного жесту. Сприяння виникненню позитивних контактів між малюками шляхом тактильної взаємодії, розглядання іграшок інших дітей, співвіднесення власних дій з діями іншої дитини.

IV етап. Формування потреби у співробітництві шляхом виконання спільної практичної діяльності з дорослим (перекочування м'яча і машинки; ігри з пірамідкою, ін.) Формування передумов ігрової взаємодії між дітьми.

4. Розвиток загальних рухів та рухів руки (нормалізація тонуру рук, фізіологічного положення кисті і пальців рук) [76]:

I етап. Розвиток загальної рухової активності, уміння утримувати голову в горизонтальному і вертикальному положеннях, розвиток опори ніг (в горизонтальному положенні), розвиток опорної реакції рук. Збагачення тактильної чутливості рук, формування рухів схоплювання і обмацування м'яких і теплих предметів, розвиток навичок обмацування колін, ніг(власних) чи обличчя (свого або у дорослого).

II етап. Розвиток рухової активності; вміння лежати на животі з піднятою головою, стимуляція плечового поясу шляхом погладження від потилиці вниз по хребту; розвиток вміння повертати тулуб, опорної реакції ніг в

горизонтальному положенні. Формування навичок підповзання. Розвиток цілеспрямованого схоплювання на основі викликання рухів руки в напрямку до предмета; розвиток обмацування і утримування предметів, різних за фактурою і формою; розвиток маніпулятивної діяльності. Робота по формуванню уміння розкривати пальчики і виводити великий палець з кулака, протиставлення великого пальця усім іншим.

III етап. Розвиток повзання, реакцій рівноваги у різних положеннях, уміння сідати і сидіти, вставати, ходити (вздовж опори). Розвиток вміння опускаться, не падаючи, а приземляючись на коліна. Формування вмінь притягувати іграшки, які лежать попереду (збоку), перекладати іграшки з руки в руку, обстежувати предмети з допомогою рук, губ, рота; постукування і розмахування предметів. Розвиток штовхальних рухів (м'яч), висипальних рухів (з коробки), перевертальних. Подальша стимуляція тактильних відчуттів шляхом розвитку умінь витягати іграшку з коробки.

IV етап. Розвиток ходи при підтримуванні за дві руки, за одну руку, самостійної ходи. Закріплення вміння втримувати рівновагу у різних положеннях (лежачи, на спині, на животі, на боці, сидячи). Розвиток дій з дидактичними іграшками, розвиток перших сюжетних дій, формування координації рухів руки. Розвиток мілкої моторики.

5. Нормалізація фізіологічного і розвиток мовленнєвого дихання:

I етап. Активізація вдиху і видиху, стимуляція діафрагмального видиху (шляхом натискання на діафрагму під час видиху).

II етап. Збільшення об'єму вдихуваного і видихуваного повітря, тренування глибини і ритмічності дихання.

III етап. Тренування ритмічності дихання, вироблення сили і тривалості видиху.

IV етап. Збільшення сили і тривалості вдиху і видиху на основі наслідування.

6. Стимуляція органів артикуляції і розвиток передумов активного мовлення:

I етап. Проведення масажу обличчя, губ, язика; проведення пасивних артикуляційних вправ і розвиток на основі цього кінестетичних відчуттів.

II етап. Розвиток мимовільних рухів, стимуляція гуління з переходом до лепету. Застосування прийомів масажу для м'язів обличчя і артикуляційних м'язів. Розвиток голосової активності дитини, стимуляція голосового наслідування (звертати увагу на ритмічне змикання і розмикання губ).

III етап. Стимуляція лепету з метою розвитку рухів артикуляційних органів. Формування опору артикуляційних м'язів з метою активізації пропріоцептивних і кінестетичних відчуттів. Нарощування ланцюжка складів, викликання наслідування. Викликання лепетних звуків: [б, м, д, п, т, к]. Виконання вібраційних рухів кінчиком пальця по під'язиковій ямці для викликання задньоязикових звуків.

IV етап. Стимуляція кінестетичних відчуттів шляхом застосування артикуляційного масажу. Розвиток наслідування нових складів і лепетних слів в процесі предметно-ігрового співробітництва. Використання жестів.

Висновки до першого розділу

Аналіз науково-теоретичних джерел дозволив сформулювати наступні висновки:

1. Розвиток мовлення починається у дітей від народження. До року він зумовлений емоційним спілкуванням, а у наступному ситуативно-діловим, у якому взаємодія опосередкована предметними діями. Як наслідок, у малюків у ранньому віці формуються такі форми активного мовлення як ситуативна та описова. У цей період розвитку дитини починає формуватися комунікативна, узагальнююча, регуляційна функції мовлення. Стрімко зростає лексичний запас, що включає назви предметів і осіб, слова що позначають дії, переживання, вимоги, пропозиції, бажання. Розвивається також процес слухання і розуміння мовлення оточуючих, розповідей дорослого та літературних творів (в основному віршів та казок), що збагачує кругозір

дитини й допомагає засвоїти соціальний досвід. На цьому етапі починається засвоєння граматики.

2. У перші роки життя дитини мовлення батьків є взірцем для наслідування. З огляду на це вагомим для ефективного розвитку у дитини мовленню є те, щоб мовлення дорослих було чітким; артикуляційно, граматично, інтонаційно правильно оформленим. Також дорослі повинні забезпечити достатнє емоційне спілкування, тому як його нестача у ранньому віці опосередковано може призвести до виникнення мовленнєвих розладів.

Важливим напрямком попередження виникнення мовленнєвих порушень є розвиток моторної сфери дитини. З цією метою проводять ігри та вправи на розвиток дрібної, загальної та артикуляційної моторики, зорово-моторної координації, навичок самообслуговування тощо. З метою профілактики мовленнєвих порушень доречно проводити вправи на розвиток слухової уваги та слухового сприймання. Для цього пропонують проводити ігри з музичними інструментами, іграшками, що звучать, шумовими предметами, розвивають мовленнєве дихання в іграх з ватними кульками, пір'ячками, листочками тощо.

Необхідним та важливим профілактичним напрямом щодо виникнення мовленнєвих порушень є розвиток у дітей імпресивного та експресивного мовлення. Необхідно створювати умови для формування мовленнєвого та практично-предметного спілкування з оточуючими, засвоєння знань про навколишнє середовище.

Незважаючи на те, що були створені рекомендації щодо попередження виникнення порушень мовлення у дітей групи ризику, аналіз помилок батьків щодо виховання дітей було здійснено недостатньо повно, а тому наявні рекомендації були надані батькам більш загально, без урахування індивідуальної специфіки. Тому наступним кроком нашого дослідження передбачалося вивчення особливостей виховання батьками дітей та їхнє усвідомлене бачення того, що у їхніх малюків можливе виникнення порушень мовлення.

РОЗДІЛ 2. ПРОЯВИ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ ТА СТАВЛЕННЯ ДО НИХ БАТЬКІВ

2.1. Ставлення батьків до спілкування з дитиною

У попередньому розділі було розглянуто теоретичні основи розвитку мовлення у дітей віком до 3 років. Щоб дослідити це питання емпірично, було проведено онлайн-опитування 30 батьків дітей віком до 3 років. Анкета містила запитання щодо етапів мовленнєвого розвитку дитини, проявів порушень мовлення, заходів попередження та подолання мовних труднощів.

Отримані результати дозволять краще зрозуміти реальну ситуацію з формуванням мовлення у дітей раннього віку та розробити рекомендації для батьків і педагогів.

Анкета складалася з двох частин:

1. «Гра в житті дитини» - питання стосувалися улюблених іграшок та ігор дитини, частоти і тривалості ігрової діяльності, бажання гратися самостійно чи разом з дорослими, ставлення до нових ігор та іграшок. Ці питання допомагають оцінити загальний психоемоційний стан дитини, її комунікативні навички, когнітивний розвиток, які тісно пов'язані з мовленням (https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSd69KdnlWrPOb_xGWfulQmUs000RjNaxvL-yeiYtvkYIKcqw/viewform).

2. «Чи знаєте ви свою дитину?» - питання стосувалися безпосередньо мовленнєвого розвитку: поява гуління, лепету, перших слів; зрозумілість мовлення; активний і пасивний словниковий запас; вимова звуків, складів, слів; побудова речень; розуміння мовлення; ознаки можливих порушень тощо (https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeIpVRDlcFp10cahpaWc7_IX8urTWqizOQc5nEnBCKLvypqBw/viewform).

В анкетуванні взяли участь 30 батьків дітей віком від 1 до 3 років з різних регіонів України. Це дозволило охопити досить широку вибірку та виявити загальні закономірності мовленнєвого розвитку.

Анкетування проводилося онлайн з використанням Google Форм. Батькам надсилалися посилання для заповнення анкет. Пересічний час заповнення однієї анкети становив 15-20 хвилин.

Після збору даних було здійснено їх статистичну обробку. Відповіді систематизувалися за віковими групами дітей та аналізувалися для виявлення закономірностей.

Проведене анкетування батьків має важливе практичне значення для вивчення реального стану мовленнєвого розвитку дітей та розробки рекомендацій щодо його оптимізації.

Анкети допоможуть з'ясувати наступне:

- Типові строки появи гуління, лепету, перших слів у дітей різного віку. Це дасть уявлення про нормативний перебіг мовленнєвого розвитку.
- Наявність відхилень від норми: запізнення мовленнєвих етапів, викривлення звуків, обмежений словник тощо.
- Зв'язок між ігровою діяльністю та мовленнєвим розвитком дитини.
- Ефективність різних методів стимулювання мовлення, які застосовують батьки.

Отримані результати будуть проаналізовані та узагальнені для формулювання висновків щодо:

- Типових порушень мовленнєвого розвитку у дітей певного віку.
- Причин цих порушень та факторів ризику.
- Рекомендацій для батьків з профілактики та подолання мовних порушень у дітей шляхом організації розвивального середовища, ігрової діяльності, мовленнєвого спілкування.
- Рекомендацій щодо вдосконалення методів логопедичної допомоги дітям з урахуванням вікових особливостей.

Отже, анкетування дозволить отримати практичні дані для аналізу реальної ситуації мовленнєвого розвитку та розробки ефективних методичних рекомендацій.

Проведене анкетування батьків дітей віком до 3 років дозволило зібрати цінний емпіричний матеріал щодо особливостей формування мовлення на ранніх етапах дитинства. Загалом було опитано 30 батьків з різних регіонів України, що надало можливість оцінити загальні тенденції мовленнєвого розвитку дітей в умовах різного мовного оточення.

Анкети містили як загальні питання про гру та інші види діяльності дитини, так і специфічні запитання щодо появи гуління, лепету, слів, характеру вимови, словникового запасу тощо.

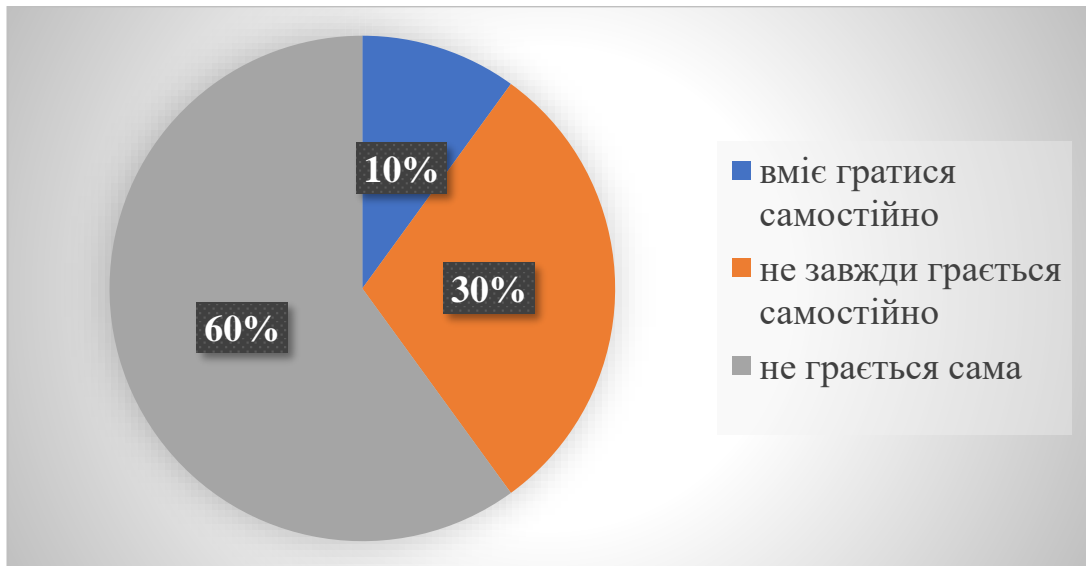
Аналіз відповідей батьків дозволив виявити низку типових закономірностей у формуванні мовлення дітей на різних вікових етапах. Зокрема, були визначені оптимальні строки для появи ключових мовленнєвих умінь у нормі, а також характерні відхилення, що можуть свідчити про затримку мовленнєвого розвитку.

Отримані дані дозволили сформулювати практичні рекомендації для батьків щодо своєчасного виявлення відхилень у мовленнєвому розвитку дитини та способів їх корекції шляхом організації мовленнєвого оточення та стимулювання комунікації.

Результати опитування питання №1 (Чи знаєте Ви, які іграшки найцікавіші для Ваших дітей? Назвіть декілька) показали, що більшість батьків (90%) добре орієнтуються в ігрових перевагах своїх дітей, точно знаючи, які іграшки є для них найцікавішими. Це свідчить про високий рівень уваги та взаємодії батьків з дітьми, а також про те, що батьки активно спостерігають за ігровим процесом, участь в якому бере їхня дитина. Такий високий показник може бути аргументований тим, що батьки, які взяли участь у опитуванні, віддають велике значення розвитку та вихованню своїх дітей, намагаючись забезпечити їм належні умови для гри та дозвілля. Вони вивчають інтереси своїх дітей, щоб забезпечити їм необхідні та корисні

іграшки, які сприятимуть їх розвитку та навчанню. Також це може свідчити про те, що батьки спілкуються з дітьми, обговорюючи їхні уподобання, та враховують їхні побажання під час вибору іграшок. Така взаємодія сприяє формуванню у дітей впевненості, а також розвитку комунікативних навичок та вміння виражати свої думки та бажання.

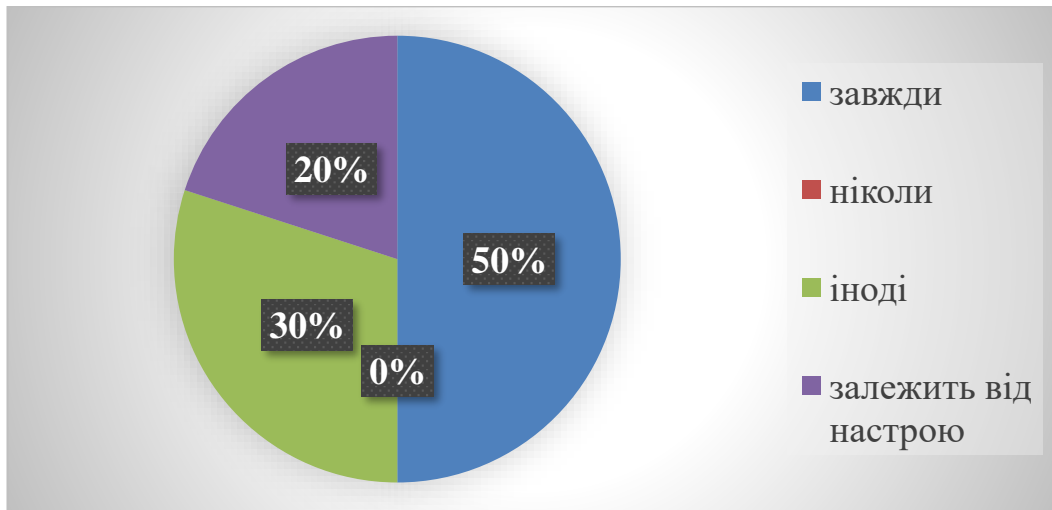
Результати опитування питання №2 (Чи часто ваша дитина грається вдома? Як? Чим найчастіше?) вказують на те, що значна більшість дітей (80%) часто граються вдома, в основному віддаючи перевагу плюшевим іграшкам та конструкторам. Це може свідчити про ряд важливих аспектів у розвитку та повсякденному житті дітей. Перш за все, високий відсоток дітей, які активно граються вдома, показує, що домашнє середовище є комфортним та стимулюючим для дитячої активності та дослідження. Батьки, схоже, забезпечують дітям достатньо іграшок та матеріалів для гри, що сприяє розвитку їх креативності, фантазії та моторики. Обрання плюшевих іграшок та конструкторів як основних предметів для гри також є інформативним. Плюшеві іграшки часто стають «друзями» для дітей, допомагаючи їм формувати соціальні навички, емпатію та уяву. Конструктори, з іншого боку, стимулюють розвиток просторового мислення, логіки, координації та фінгермоторики. Ці результати можна аргументувати тим, що батьки розуміють важливість гри в розвитку дитини та намагаються створити оптимальні умови для різноманітних ігрових активностей. Також це може вказувати на те, що батьки вивчають педагогічні рекомендації та вибирають іграшки, які відповідають віковим потребам та інтересам їхніх дітей.

Рис. 2.1. Результати відповідей респондентів на питання №3 «Як ваша дитина грається?»

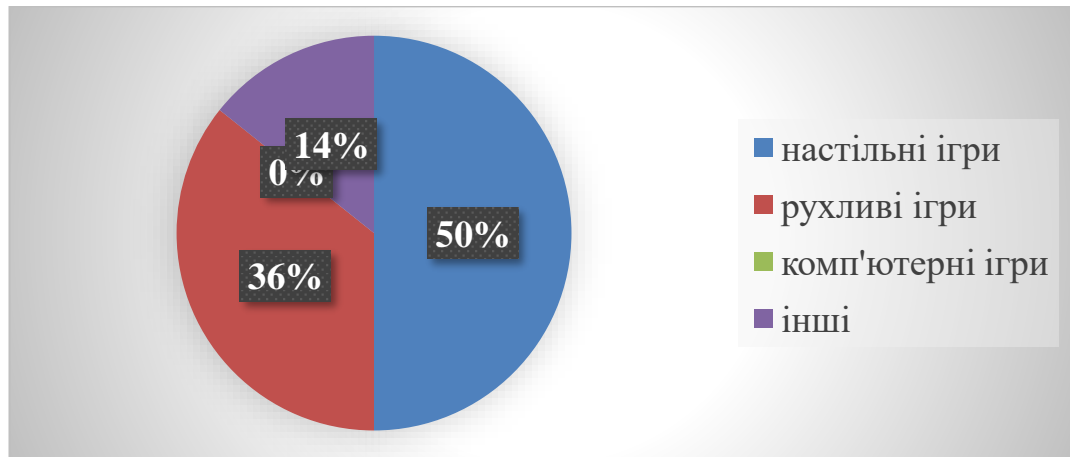
Результати опитування питання №3 показали, що 60% дітей не вміють гратися самостійно, тоді як 30% не завжди можуть зосередитися на грі без участі дорослих або інших дітей і лише 10% дітей раннього віку вміє гратися самостійно. Спроможність дітей гратися самостійно є позитивним показником, який вказує на розвиток навичок самостійності, фантазії та креативності. Діти, які можуть гратися самі, зазвичай добре розвивають уяву, можуть зосереджуватися та вирішувати проблеми незалежно. Це також може свідчити про те, що діти почуваються комфортно у своєму домашньому середовищі та мають достатньо іграшок та матеріалів для самостійної гри. З іншого боку, 30% дітей, які не завжди граються самостійно, можуть потребувати більше стимулювання, мотивації або компанії для гри. Це може бути пов'язано з різними факторами, такими як вік дитини, індивідуальні особливості, стиль виховання або навіть кількість доступних іграшок та матеріалів для гри. Діти можуть також відчувати потребу в соціальній взаємодії, підтримці або направленні з боку дорослих або інших дітей під час гри. Ці результати підкреслюють важливість різноманітності підходів до організації дитячої гри, забезпечення як можливостей для самостійної гри, так і для гри в компанії, щоб задовольнити різні потреби та інтереси дітей.

Рис. 2.2. Результати відповідей респондентів на питання №4 «Чи залучає вас до гри?»

Результати опитування питання №4 демонструють різноманітність у підходах дітей до залучення батьків у свої ігрові активності. Половина учасників (50%) вказали, що їхні діти завжди залучають їх до гри. Це може свідчити про високу цінність, яку діти прикладають до спілкування та взаємодії з батьками в ігровому процесі, а також про потребу дітей у підтримці та керівництві з боку дорослих під час гри. Така активна участь батьків допомагає їм краще розуміти інтереси та потреби своїх дітей, а також активно участувати у їх розвитку. Тридцять відсотків дітей іноді залучають батьків до своїх ігор, що може відображати розвиток самостійності та незалежності у дітей, дозволяючи їм відчувати комфорт, граючись самостійно або з іншими дітьми, але також зберігаючи зв'язок і взаємодію з батьками. Двадцять відсотків дітей залучають батьків до гри в залежності від свого настрою та ситуації, що демонструє гнучкість у підходах дітей до гри та можливість вибору між самостійною грою, грою з іншими дітьми або залученням батьків. Ці результати підкреслюють значущість батьківської участі та підтримки в ігрових активностях дітей, а також вказують на різноманітність потреб та уподобань дітей у цьому аспекті.

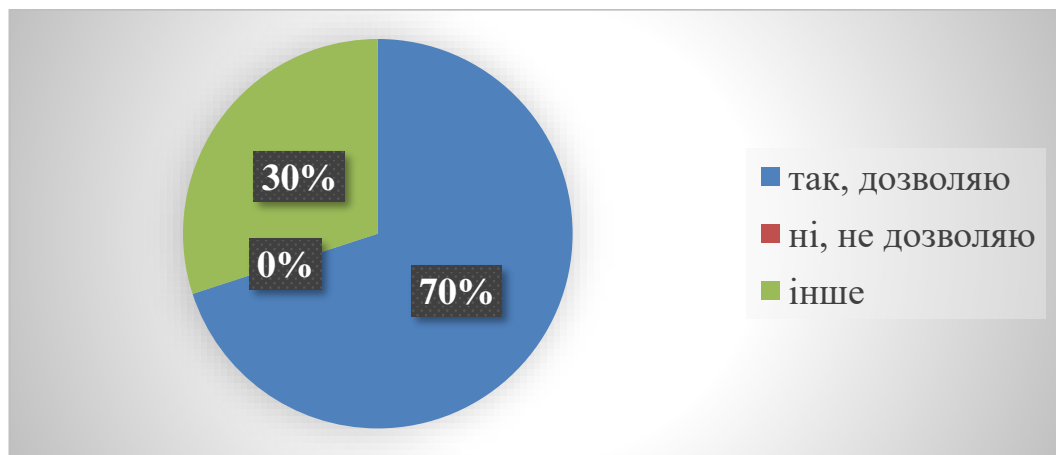
Рис. 2.3. Результати відповідей респондентів на питання №5 «У які ігри любить гратися ваша дитина?»

Результати опитування питання №5 відображають різноманітність ігрових уподобань дітей. Згідно з отриманими даними, 70% дітей віддають перевагу настільним іграм. Це може свідчити про те, що діти цінують структуровані, організовані форми гри, які настільні ігри часто пропонують. Настільні ігри сприяють розвитку логічного мислення, стратегічних навичок, уваги та концентрації, а також навичок взаємодії та комунікації під час гри з іншими. 50% дітей віддають перевагу рухливим іграм. Рухливі ігри важливі для фізичного розвитку дітей, покращення моторики, координації та загальної фізичної форми. Такі ігри також сприяють розвитку соціальних навичок через взаємодію з іншими учасниками гри. 20% дітей віддають перевагу іншим видам ігор, що може включати різні креативні та конструктивні види діяльності, такі як малювання, конструювання, рольові ігри тощо. Це вказує на індивідуальність ігрових уподобань та потреб дітей, а також на їхню здатність адаптуватися до різних форм ігрової діяльності. Загалом, ці результати показують, що діти мають різноманітні ігрові інтереси та уподобання, які можуть бути використані для стимулювання їхнього розвитку в різних сферах, включаючи когнітивний, соціальний та фізичний розвиток.

Результати опитування питання №6 показують, що більшість батьків (70%) дозволяють своїм дітям гратися в ігри, які є цікавими для них. Це свідчить про підтримку батьків у розвитку інтересів та уподобань своїх дітей, дозволяючи їм експериментувати та вибирати ігри, які їм подобаються. Такий

підхід може сприяти розвитку самостійності, креативності та допитливості у дітей, а також допомагає їм відкривати нові інтереси та захоплення.

З іншого боку, 30% батьків відповіли «інше», що може вказувати на більш обережний або регульований підхід до вибору ігор для своїх дітей. Можливо, ці батьки враховують ряд факторів, таких як освітній потенціал ігри, вікова адекватність, безпека та інші аспекти, перш ніж дозволити дитині гратися в певні ігри. Такий підхід може бути спрямований на забезпечення більш контрольованого та безпечного ігрового досвіду для дітей.

Рис. 2.4. Результати відповідей респондентів на питання №6 «Чи дозволяєте ви гратися дітям у якісь цікаві для них ігри у тому випадку, якщо вони не подобаються вам?»

Загалом, результати питання №6 можуть відображати різні стратегії та підходи батьків до ігрової діяльності своїх дітей, враховуючи баланс між свободою вибору дітей та батьківським контролем та навігацією.

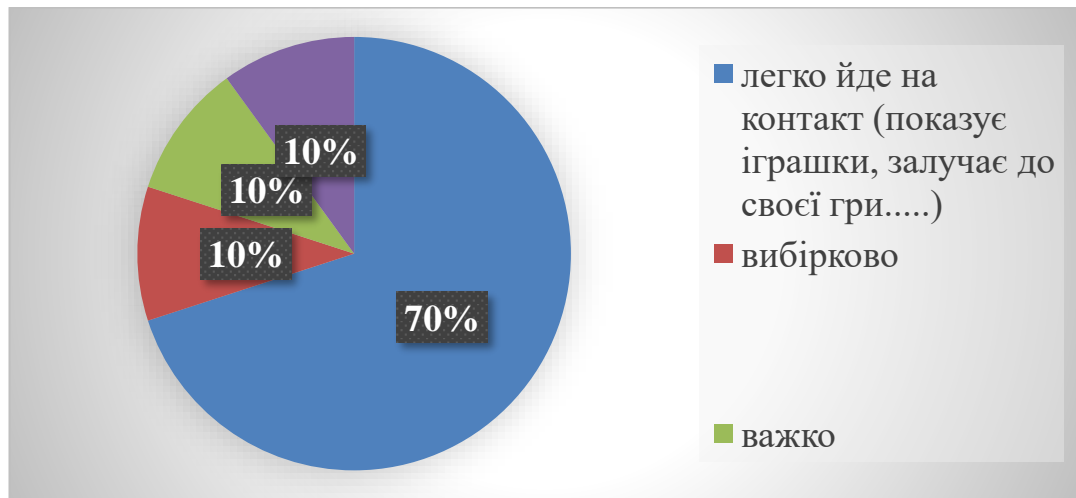
Результати опитування питання №7 (Чи цікавиться ваша дитина іграшками, предметами в будинку в новій обстановці (наприклад, у гостях ваших знайомих)? Як часто?) вказують на високий рівень допитливості та адаптабельності у більшості дітей, які брали участь у дослідженні. 80% дітей часто цікавляться новими предметами та іграшками у новому оточенні. Це свідчить про активну позицію дітей у дослідженні світу, інтерес до нових об'єктів та здатність адаптуватися до нових умов та обставин. Ця тенденція може бути аргументована тим, що діти в цьому віці мають високий рівень допитливості та ентузіазму щодо вивчення нового. Вони активно досліджують

світ, взаємодіючи з різними предметами, що допомагає їм краще розуміти оточуюче середовище, формувати навички та компетенції, необхідні для подальшого розвитку. Також це може вказувати на те, що діти відчують себе достатньо комфортно та безпечно, щоб вільно взаємодіяти з новими об'єктами та простором, що також є важливим аспектом для підтримки їхньої допитливості та ініціативності. Загалом, ці результати підкреслюють важливість стимулювання натуральної допитливості дітей, надання їм можливостей для взаємодії з різними предметами та оточенням для підтримки їхнього загального розвитку та навчання.

Результати опитування (питання № 8 “Чи виявляє дитина інтерес до дій дорослих? Як часто?”) показують, що 60% дітей регулярно виявляють інтерес до дій дорослих. Це свідчить про те, що значна частина дітей активно спостерігає за поведінкою та діяльністю дорослих, намагаючись наслідувати їх або дізнатися щось нове. Такий інтерес може бути обумовлений природньою допитливістю дітей та їхнім бажанням розуміти світ навколо себе. Діти часто наслідують дорослих, щоб навчитися новим навичкам, освоїти соціальні ролі та правила поведінки. Спостереження за дорослими допомагає дітям адаптуватися до соціального середовища, формує у них культурні та соціальні компетенції. Це також може вказувати на те, що діти прагнуть бути більш залученими у діяльність дорослих, брати участь у різних домашніх справах, процесах приготування їжі, покупках тощо. Така участь може бути мотивована бажанням дітей відчувати себе більш дорослими, відповідальними та компетентними.

Результати опитування питання №9 відображають позитивні тенденції у соціальній поведінці та взаємодії дітей з іншими. Згідно з даними, 70% дітей легко йдуть на контакт і активно граються з іншими дітьми або дорослими членами родини. Це свідчить про те, що більшість дітей мають розвинені соціальні навички, відкриті до нових знайомств і комфортно відчують себе у присутності інших. Вони здатні адаптуватися до різних соціальних ситуацій,

взаємодіяти з різними людьми, ділитися своїми думками та емоціями, а також співпрацювати та гратися з іншими.

Рис. 2.5. Результати відповідей респондентів на питання №9 «Які взаємини у дитини з іншими дітьми або дорослими вашої родини?»

Така поведінка може бути результатом підтримки та заохочення з боку батьків, які стимулюють соціальний розвиток дітей, надають можливості для взаємодії з ровесниками та іншими членами сім'ї, а також підтримують дітей у розвитку комунікативних навичок. Отже, ці результати показують, що більшість дітей мають позитивний досвід у взаємодії з іншими, що є важливим аспектом для розвитку їх соціальних навичок, емоційного благополуччя та загального соціального адаптування.

Загальний висновок з результатів анкетування свідчить про активність, допитливість та соціальну адаптованість дітей у взаємодії з оточуючим світом, іграшками та людьми.

1. Знання батьків про іграшки, які цікавлять дітей. Більшість батьків (90%) добре знають, які іграшки приваблюють їхніх дітей, що свідчить про високий рівень уваги та залученості батьків у ігрову діяльність своїх дітей.

2. Частота ігор дітей вдома. 80% дітей активно та регулярно граються вдома, що підкреслює важливість домашнього середовища для ігрової діяльності та розвитку дітей.

3. Самостійність у грі. 10% дітей здатні гратися самостійно, що є важливим аспектом для розвитку їхньої самостійності та креативності.

4. Залучення батьків до гри. Діти часто залучають батьків до своїх ігор, що сприяє зміцненню батьківсько-дитячих відносин та розвитку соціальних навичок.

5. Варіативність уподобань у грі. Діти мають різноманітні інтереси у грі, від настільних ігор до рухливих ігор, що відображає їхню універсальність та гнучкість інтересів.

6. Батьківське ставлення до вибору ігор. Більшість батьків дозволяють дітям вибирати ігри за власним інтересом, підтримуючи їхню ініціативу та допитливість.

7. Реакція на нове оточення. Діти, в більшості випадків, активно цікавляться новими предметами та іграшками у новому оточенні, що свідчить про їхню адаптабельність та допитливість.

8. Інтерес до дій дорослих. Діти часто проявляють інтерес до дій дорослих, що може сприяти їхньому соціальному та пізнавальному розвитку.

9. Взаємодія з іншими дітьми та дорослими. Більшість дітей легко налагоджують контакт і граються з іншими дітьми та дорослими, що підкреслює їхню соціальну активність та адаптабельність.

Загалом, дані анкетування підкреслюють позитивні тенденції у розвитку дітей, їхню активність, допитливість та здатність адаптуватися в різних соціальних ситуаціях.

Проведене дослідження анкети №2 дозволило отримати цінні відомості про реальний стан формування мовленнєвих навичок та комунікативної поведінки у дітей віком до 3 років. Анкетування батьків надало можливість оцінити особливості мовленнєвого розвитку дитини в природних умовах сімейного виховання.

Аналіз результатів опитування дозволив виявити низку важливих закономірностей. Зокрема, були визначені оптимальні строки для появи

ключових мовленнєвих умінь, що дає уявлення про нормативний перебіг комунікативного розвитку дитини на кожному віковому етапі.

Також анкетування дало можливість окреслити коло характерних труднощів у формуванні мовлення, які найчастіше зустрічаються в тій чи іншій віковій групі. Це дозволяє визначити "зони ризику", де потрібно приділяти пильнішу увагу профілактиці порушень мовлення.

Опитування продемонструвало тісний взаємозв'язок між ігровою діяльністю дитини та розвитком її комунікативних навичок. Аналіз ігрових уподобань і моделей поведінки дітей дає ключ до розуміння передумов успішного мовленнєвого розвитку.

Отримані результати лягли в основу практичних рекомендацій для батьків щодо оптимізації мовленнєвого оточення та цілеспрямованої стимуляції комунікації з метою попередження і своєчасного виправлення можливих відхилень.

Анкета №2 включала такі питання:

1. Як ви називаєте дитину вдома?
2. Скільки їй років і місяців?
3. Чи дитина реагує на те, коли її кличуть?
4. Які індивідуальні особливості дитини Ви хотіли б відзначити?
5. Чим дитина найбільше любить займатися?
6. Чим можна її порадувати?
7. Чи дотримуєтеся ви вдома режиму дня?
8. Чи охоче дитина вступає у спілкування з.... (оберіть всі варіанти із ким)
  - ✓ з дітьми свого віку
  - ✓ з дітьми старшого віку
  - ✓ з рідними
  - ✓ із незнайомими
  - ✓ із знайомими
9. Якому спілкуванню надає перевагу малюк?

- ✓ емоційному
- ✓ предметному

10. Як поводить ся при розлученні та зустрічі із близькими?

11. Як реагує малюк на появу у звичній цьому обстановці незнайомого дорослого (чи підходить до нього, якщо той кличе? чи є в поведінці елементи конфліктності?)

12. Як дитина грається? (оберіть усі варіанти, що підходить для вашої дитини)

- ✓ просто маніпулює предметами
- ✓ обігрує предмети
- ✓ наслідує дії дорослих
- ✓ вже є гра із сюжетом

13. Чи виконує дитина доручення? Які?

14. Які заняття для розвитку дитини ви проводите вдома? Як часто?

Згідно результатів анкетування, найулюбленішими іграшками для дітей віком до 3 років є м'ячі, машинки, ляльки та кубики - таку відповідь обрали 70% опитаних батьків. Це традиційні іграшки, що сприяють розвитку дрібної моторики, уяви, взаємодії з однолітками.

Переважає більшість батьків (90%) зазначили, що їхня дитина грається вдома щодня. Це свідчить, що ігрова діяльність займає значне місце в житті дітей раннього віку та є провідною формою пізнання довкілля.

На запитання про характер ігрової діяльності 65% респондентів відповіли, що дитина вже вміє гратися самостійно, без постійної участі дорослого. Це важливий показник розвитку самостійності та ініціативності.

Разом з тим, 78% батьків залучаються до ігор дитини час від часу, що сприяє емоційному зв'язку та комунікації.

Серед улюблених ігор переважають рухливі (82%) та настільні ігри (62%). Це забезпечує гармонійний розвиток різних навичок та здібностей.

58% батьків дозволяють дитині гратися в ігри, які самі не схвалюють. Це свідчить про дитиноцентризм та прагнення задовольнити природний інтерес дитини.

Переважає більшість дітей (88%) цікавляться новими іграшками та предметами, що є ознакою допитливості та пізнавальної активності.

74% батьків відзначають, що дитина часто спостерігає та копіює дії дорослих. Це ключовий механізм соціального навчання в ранньому віці.

Щодо взаємодії з іншими членами родини, то за даними опитування 67% дітей легко вступають у контакт та граються разом. Це закладає основи комунікативних навичок та соціалізації.

Отже, аналіз результатів анкетування дозволяє окреслити типові риси ігрової та комунікативної поведінки дітей віком до 3 років, що має важливе значення для розуміння механізмів розвитку мовлення та спілкування в цьому віці.

Висновки за результатами анкетування батьків щодо ігрової діяльності та мовленнєвого розвитку дітей до 3 років:

1. Більшість батьків добре обізнані з ігровими інтересами своїх дітей і можуть назвати улюблені іграшки, що свідчить про уважне ставлення до дитини.
2. Переважає більшість дітей регулярно граються вдома, що забезпечує оптимальні умови для когнітивного й мовленнєвого розвитку через гру.
3. Близько 40% дітей потребують допомоги дорослого під час гри, що вказує на необхідність педагогічного супроводу батьків.
4. Половина дітей активно залучають батьків до спільних ігор, що сприяє комунікації та емоційній близькості.
5. Діти віддають перевагу різноманітним іграм, що забезпечує гармонійний розвиток різних здібностей.
6. Більшість батьків йдуть назустріч ігровим інтересам дитини, що підтверджує дитиноцентристський підхід.

7. Діти проявляють природну допитливість до навколишнього світу, що слід використовувати для стимулювання пізнання й мовлення.

8. Спостереження за діями дорослих – ключовий механізм навчання для дитини раннього віку.

9. Більшість дітей демонструють навички спілкування з іншими членами родини, що закладає основи соціалізації.

Отже, результати дослідження підтверджують провідну роль гри та спілкування у мовленнєвому розвитку дитини і дозволяють окреслити основні напрями оптимізації цих процесів.

2.2. Умови забезпечення ефективного розвитку мовлення у дітей раннього віку

Успішне оволодіння мовленням дітьми раннього віку залежить від багатьох факторів:

- ✓ мовленнєвого середовища;
- ✓ соціального оточення;
- ✓ індивідуальних особливостей;
- ✓ пізнавальної активності дитини [Маргітич]

Ці умови необхідно враховувати в процесі цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення.

Мовленнєве середовище й зразок мовленнєвої діяльності дорослого. Важливим у ранні періоди розвитку мовлення є спілкування дитини із дорослими. Але при цьому до мовлення дорослого висувуються особливі вимоги. Мовлення дорослого для дитини є зразком для наслідування, тому воно має бути:

- ✓ граматично правильним;
- ✓ інтонаційно виразним (встановлено, що раніше за все дитина починає розуміти й відповідно реагувати саме на мовленнєву інтонацію;

бідність інтонації негативно впливає а розвиток розуміння значення слів і засвоєння активного словника;

✓ негучним, нешвидким, чітким і небагатослівним (багатослівність ускладнює розуміння висловлювання дорослого і тому гальмує формування активних реакцій у дитини у відповідь на звернене до неї мовлення [Маргітич]

Мотивована мовленнєва активність дитини. Ефективність педагогічного впливу залежить від активності дитини в умовах мовленнєвої діяльності. Дослідження останніх років свідчать про те, що інтенсивність розвитку дитини в діяльності (у нашому випадку мовленнєвої) прямо залежить від ступеня засвоєння нею позиції суб'єкта цієї діяльності: що активніша дитина, тим більше вона залучена до цікавої для себе діяльності, тим краще результат.

Педагог має спонукати дитину до мовленнєвої діяльності, стимулювати мовленнєву активність не лише в процесі щоденного спілкування, а й в процесі спеціально організованого навчання.

Успішний розвиток мовлення не можливий, якщо дитина дає відповіді лише через необхідність виконати завдання педагога (вихователь питає – треба відповідати).

Під час навчання, коли кожне висловлювання мотивується лише підкоренням авторитету педагога, коли зв'язне мовлення є лише «повними відповідями» не велику кількість питань, бажання висловлюватися (мотив мовлення) згасає або слабшає настільки, що вже не може бути стимулом для висловлювання дітей. Аби діти говорили живо, емоційно, цікаво, щоб вони прагнули покращити своє мовлення, необхідно ввести дитину в «роль цікавого оповідача». Підвищення рівня у дітей зв'язності мовлення, його розгорнутості відбувається тоді, коли вони розуміють важливість завдання, відчують нагальну потребу у зв'язному висловлюванні [Маргітич]

Психолого-педагогічні умови успішного розвитку окремих фаз мовленнєвої діяльності. Спираючись на уявлення про фазову організацію

мовленнєвої діяльності зробімо огляд психолого-педагогічних умов для формування успішного розвитку різноманітних фаз мовленнєвої діяльності.

Спонукально-мотиваційна фаза мовленнєвої діяльності.

Першою фазою мовлення є спонукально-мотиваційна (мовлення виникає через потребу висловлюватися, а висловлювання породжуються окремими спонуканнями – мотивами). Тому наявність мотивації мовлення у дитини означає, що у дитини є думки й почуття, які можуть бути висловлені; їй хочеться ними поділитися (наявне внутрішнє спонукання до того, щоб висловити свої думки й почуття). Метою спілкування є комунікація. Саме формування комунікативних функцій спонукає дитину до оволодіння мовою, її фонетикою, лексикою, граматичною будовою, до засвоєння діалогічного мовлення). Функції мовлення відображають ступені реального процесу розвитку мовлення в онтогенезі [Дячук]

Орієнтовно-дослідницька фаза мовленнєвої діяльності.

Першим компонентом цієї фази є орієнтація дитини в ситуації «де? з ким? про що я говорю?». Дитина вибірково ставиться до дорослих, поступово починаючи усвідомлювати свої взаємини з ним: як вони до неї ставляться і чого від неї чекають, як вона до них ставиться і чого від них очікує. Тому якість взаємин із значущими дорослими й соціальним оточенням буде впливати на успішність розвитку її мовленнєвої діяльності.

Другим компонентом цієї фази є планування мовлення. Аби гарно зв'язно розповідати про що-небудь, необхідно чітко уявляти собі:

- ✓ об'єкт оповіді;
- ✓ вміння аналізувати, відбирати основні властивості й якості предметів і явищ;
- ✓ встановлювати причинно-наслідкових, часових та інших відношень між предметами явищами [Дячук].

Але зв'язне мовлення – це саме мовлення, а не процес мислення, не роздуми, не просто «думки вголос». Тому для досягнення зв'язного мовлення необхідно також:

- ✓ вміння використовувати інтонацію;
- ✓ логічний (фразовий) наголос;
- ✓ виділення найбільш важливих ключових слів;
- ✓ підбирати точно необхідні для висловлювання даної думки слова;
- ✓ вміти будувати речення й переходи від одного речення до іншого.

Зв'язне мовлення поступово вбирає в себе всі досягнення дитини в оволодінні рідною мовою, в засвоєнні її звукової форми, словникового складу, граматичної будови [Савінова]

Це не означає, що розвивати зв'язне мовлення дитини можна лише тоді, коли вона дуже добре засвоїла звуковий, лексичний і граматичний рівні мови, оскільки формування зв'язного мовлення відбувається раніше. Педагогічні спостереження доводять, що йти не одразу оволодівають правильним відтворенням знаків мови: одні явища мови засвоюються раніше, інші – пізніше.

Що простіше за структурою й звучанням слово, тим легше воно запам'ятовується дитиною.

Особливо важливу роль для розвитку цієї фази відіграє сукупність таких факторів:

- ✓ імітація (відтворення) мовлення оточуючих;
- ✓ сформованість складної системи функціональних (психофізіологічних механізмів, що забезпечують здійснення мовлення;
- ✓ умови, у яких виховується дитина (психологічна атмосфера в родині, уважне ставлення до дитини, повноцінне мовленнєве оточення, достатнє спілкування з дорослими) [Дячук]

Виконавча (регулююча) фаза мовленнєвої діяльності.

Ця фаза визначає реалізацію мовленнєвого висловлювання або його сприйняття й розуміння. Також вона включає операції контролю за здійсненням діяльності та її результатами. Самоконтроль – це не лише можливість виконувати якісь дії, за допомогою зусиль волі, а й можливість знайти помилки у своєму мовленні, спираючись на допомогу дорослого або

порівнюючи свою роботу зі зразком. Перший крок до довільного володіння мовленням і самоконтролю над ним – це наслідування. Спочатку це мовлення дорослого, потім самостійне мовлення дитини.

У ранній віковий період спостерігається достатньо активне становлення фонетичної сторони мовлення, діти оволодівають умінням відтворювати слова різної складової структури й звуконаповнюваності. Якщо й наявні при цьому окремі помилки, то трапляються вони, як правило, у найбільш важких для відтворення. Мало вживаних або незнайомих дітям словах. При цьому, слід лише 1-2 рази виправити дитину, аби вона ввела це нове слово в самостійне мовлення [Дячук]

Навик мовленнєво-слухового сприйняття, що розвивається, допомагає контролювати власну вимову й чути помилки в мовленні оточуючих.

Для забезпечення ефективного розвитку мовлення дітей раннього віку групи ризику педагог, у першу чергу має створити в групі таку атмосферу, яка б забезпечувала малюкам гарний настрій. Стан тривоги, викликаний надлишковою суворістю вихователя, може пригнічувати мовленнєву ініціативу дітей. Крім того, дитині впевненість у тому, що дорослі її слухають, розуміють, а в процесі включення дітей у спільні види діяльності у малюка з'явиться природня необхідність у слові.

Для розвитку розуміння мовлення дитини вже в процесі режимних моментів педагогу необхідно:

- ✓ називати предмети й дії з ними;
- ✓ спонукати питаннями відшукувати предмети, іграшки й розігрувати з ними невеличкі сценки, супроводжуючи дії словом;
- ✓ вчити розпізнавати предмети на картинці;
- ✓ демонструвати, що одну й ту ж дію можна виконувати із різними іграшками;
- ✓ вчити співвідносити дії зі словом, виконувати нескладні прохання [Івах].

Велику роль в педагогічному процесі відіграють спеціальні ігри й заняття, при організації яких цілеспрямовано створюються умови для розвитку у малюків активного мовлення, фонематичного слуху. До них відносяться ігри-забавлянки (наприклад, «Нумо, всі в коло стали», «Всім додому пора», «Хлоп»). Сутність їх полягає в тому, що слухання дитиною мовлення дорослого відбувається з опорою на власні дії та рухи. Як правило, такі рухи включають повтори слів із чіткою кінцівкою («хлоп-хлоп», «топ-топ»), що полегшує малюку розуміння й можливості наслідування мовлення вихователя. У звуконаслідувальних іграх розвивається інтонаційна сторона мовлення, чіткість вимови.

У перебігу проведення ігор із сюжетними іграшками, ігор-інсценівок створюються умови для розвитку плануючої і регулюючої функцій мовлення. У спеціальних «мовленнєвих» іграх і заняттях педагог створює певні труднощі для дитини, що вимагає посилення уваги з боку малюка. При цьому дитина має розділяти близькі за змістом речення дорослого, але спрямовані на виконання різних дій. Так, граючи з дитиною в хованки з одним і тим же предметом, вихователь може запропонувати їй сховати іграшку в корзину, під стілець, за стілець, на шафу тощо [Івах].

Не можна сформувати у дитини розуміння мовлення, якщо вона байдужа до того, що їй показують. Тому необхідно якомога частіше називати цікаві для неї яскраві, рухливі іграшки, пов'язані з ними дії в такі моменти, коли дитина дивиться на предмети, тягнеться до них. При поясненні необхідно уникати інших слів, але виразно вимовляти ті, які необхідні для запам'ятовування. Дитина швидше пов'яже слово з предметом і дією, якщо ближче познайомиться з ним: розгляне, порухає, постукає тощо.

Під впливом мовлення змінюється характер діяльності дитини. Спочатку, граючи, вона відтворює дії, безпосередньо вивчені з дорослим. Потім з ускладненням нервових процесів, що формуються, дії дитини ускладнюються. Таким чином, вже побачене стає змістом гри [Івах].

При правильному розвитку можна виявити виникнення якісно нового характеру гри: перш, ніж розпочати гру, дитина бере на себе роль, виражаючи її словесно. Діти не просто відображають побачене, а їх дії підкоряються заздалегідь поставленій меті, оформленою словами. Така гра сприяє розвитку уяви, творчості, активізує закріплення поступово зростаючого досвіду дитини.

Для розвитку мовлення дитини й орієнтуванні в навколишньому середовищі необхідні такі види діяльності, як спостереження й розглядання картинок. Малюки визнають персонажів, зображених на картинці, називають їх, згадують, що вони знали про цих героїв раніше. Педагог має будувати роботу за принципом від простого до складного. Спочатку дітям пропонуються прості за формою предмети, що найчастіше зустрічаються в житті, потім ці зображення ускладнюються додатковими деталями. Можна використовувати різноманітні тематичні набори картинок, сюжетні картинки із зображенням різноманітних дій та їх послідовності. У процесі цієї роботи дитину привчають розуміти найпростіші причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати, при цьому розвивається граматична будова мовлення, активне її використання.

На третьому році життя для мовленнєвого розвитку дитини варто використовувати такий прийом, як відгадування й спільне придумування загадок. У цьому віці діти розуміють питання «де?», «звідки?», «куди?», «який?» і дають відповіді на них. Завдяки складеним уявленням, появі здатності спілкування, дитині можна загадувати прості загадки, якщо в тексті міститься більш або менш точний зміст відгадки. Крім цього в подібних іграх діти вчаться впізнавати предмети за словесним описом, спираючись на їх зорове сприйняття. Наприклад, із декількох іграшок можна запропонувати дитині знайти одну з них за словесним описом [Гужанова].

Потреба в спілкуванні із дорослими і потреба в називанні предметів – дві головні умови, що сприяють розвитку мовлення дитини. Ні те, ні інше окремо до появи слів не призводить. І лише спілкування з дорослим створює у дітей необхідність називати предмет і вимовляти слово, тобто

використовувати слово як засіб спілкування. Також необхідно враховувати, що не кожне спілкування розвиває мовлення. У період раннього дитинства найбільший ефект дає індивідуальне спілкування з дитиною. У процесі його легше зосередити увагу малюка, зміст мовлення можна пристосувати до рівня розвитку й індивідуальних особливостей кожного. Індивідуально адресоване мовлення привертає більшу увагу дитини, підвищує емоційне значення слова й сприяє її активній мовленнєвій реакції. Тому навіть під час проведення групових ігор і занять педагогу слід за можливості звертатися до кожного окремо. Тому не дивно, що коли вихователь звертається до дітей: «Діти, давайте приберемо іграшки», – малюки не реагують на такий заклик, оскільки не розуміють, що під словом «діти» мається на увазі кожен із них [Гужанова].

До трьох років дитина має вже порівняно великий словниковий запас, ускладнюється граматична структура її мовлення, вона оволодіває прийменниками, деякими сполучниками. Малюк виражає словами свої бажання. Ділиться переживаннями, шукає пояснення незрозумілому, ставить питання з приводу того, що бачить навколо. Важливим є те, що дитина, як правило, ставить питання не лише з метою отримання інформації про навколишній світ, а й з метою спонукання дорослого до спілкування.

Особливе місце в іграх з дітьми, спрямованих на розвиток мовлення, посідають ігри на розвиток дрібної моторики, що сприяють розвиткові рух кистей і пальців рук, які супроводжуються нескладним ритмічним мовленням.

Великий вплив на розвиток мовлення має спілкування дітей між собою, що виникає в межах раннього дитинства. Воно починає позитивно впливати на розвиток мовлення раннього віку з того періоду, коли вони починають порівняно добре відтворювати почуті звуки й слова [Гужанова].

Найбільш ефективний шлях мовленнєвого розвитку – надання дитині всебічної допомоги з попередження (превенції) можливих відхилень у мовленнєвому розвитку. І провідна роль в цьому належить не лише закладам дошкільної освіти, а й батькам і родині. Взаємодія батьків і спеціалістів дозволяє з перших місяців життя не лише своєчасно виявити, а й багато в чому

попередити мовленнєві порушення, забезпечити повноцінний мовленнєвий розвиток, досягти більш високого рівня загального розвитку дитини.

Родина як малий соціум – найважливіша ланка в соціокультурній системі формування мовної компетенції дитини. Велику роль відіграє свідомо позиція батьків зі збільшення кількості та якості мовленнєвої взаємодії в побутових ситуаціях й особливо в процесі спеціальних мовленнєвих занять. Відсутність свідомості з боку батьків призводить до стихійності розвитку мовленнєвих проявів: батьки заздалегідь не планують розвивальну роботу з дитиною, помиляються в застосуванні мовленнєвих впливів, не контролюють мовленнєвий розвиток дитини, не звертають увагу на його недоліки. Такий досвід мовленнєвого впливу на дитину може значно ускладнити процеси мовленнєвого розвитку й соціалізації, що буде потребувати в подальшому значних корекційних зусиль. При свідомому ставленні до мовленнєвого розвитку батьки (особливо мати, яка проводить з дитиною найбільше часу) продумує заздалегідь, за яким принципом, у якому обсязі і протягом якого часу буде відбуватися спілкування та інша взаємодія з кожного напрямку мовленнєвого розвитку [Новожилова].

Визнання провідної ролі родини в становленні мовлення дитини дозволяє по-іншому сприймати заклад дошкільної освіти як ланку системи дошкільного розвитку. Саме ЗДО має стати центром формування педагогічної культури батьків, підвищення їх психолого-педагогічної грамотності, допомоги й підтримки родини в розв'язанні будь-яких проблем в розвитку дитини, у тому числі й мовленнєвого.

Основними напрямками роботи вихователів у цьому напрямку є:

- ✓ формування у батьків гуманістично спрямованого педагогічного мислення;
- ✓ допомога в усвідомленні значущості періоду раннього дитинства й родинного виховання в мовленнєвому розвитку дитини;

✓ розвивати вміння розв'язувати освітні завдання відповідно до закономірностей мовленнєвого розвитку дитини раннього віку через створення предметно-розвивального мовленнєвого середовища [Новожилова].

2.3 Логопедична робота по формуванню мовлення у дітей раннього віку

Метою роботи з попередження та подолання порушень мовлення у дітей раннього віку групи ризику є послідовний розвиток мовленнєвих функцій, що забезпечують формування мовлення з урахуванням рівня мовленнєвого розвитку дитини.

У логопедичній роботі з дітьми раннього віку групи ризику мають розв'язуватися такі завдання:

- ✓ розвиток мовленнєвої уваги, розуміння мовлення оточуючих і виклик потреби у вербальному висловлюванні;
- ✓ формування лексико-граматичних засобів мовлення й діалогічної форми спілкування;
- ✓ привернення уваги дітей до звукоскладової структури слова;
- ✓ формування мовлення дітей у взаємозв'язку з розвитком відчуттів, сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, уяви, емоційно-вольової сфери дітей, а також розвитком тонкої моторики;
- ✓ закріплення й вдосконалення вербальних засобів спілкування дітей в процесі різноманітних видів дитячої діяльності.

Головною особливістю роботи з формування мовлення дітей раннього віку групи ризику є комплексний підхід до формування тих або інших навичок у дітей, який передбачає:

- ✓ діагностичне вивчення дитини з метою уточнення стартових можливостей, перспектив, темпів навчання;
- ✓ побудова занять з урахуванням вікових й індивідуальних особливостей;

- ✓ заняття інтегрованого характеру, що дають можливість розв'язання декількох різнопланових завдань в межах одного заняття;
- ✓ індивідуально-диференційований підхід: в межах одного загального завдання можуть збігатися цільові настанови, але способи виконання завдання кожною дитиною можуть бути різними залежно від порушень;
- ✓ побудова програми здійснюється по спіралі: на кожному наступному етапі ускладнюються завдання, і в кожному виді діяльності навички не лише закріплюються, а й ускладнюються:
  - ✓ використання ігрової мотивації на всіх заняттях
  - ✓ тривалість занять встановлюється залежно від ступеня складності заняття й від стану дітей в цей день, але не більше 15-20 хвилин;
  - ✓ необхідність наступності в роботі вихователя, логопеда й дефектолога: на аналогічному матеріалі в межах однієї теми кожен із спеціалістів вирішує загальні й специфічні завдання.

Логопед при роботі з дітьми створює ігрові ситуації для викликання зв'язного мовлення, використовуючи різноманітні види ігор й ігрових вправ.

Враховуючи підвищену втомлюваність дітей, достатньо часто змінюють види діяльності (мовленнєву, мисленнєву, рухову, конструктивну).

Досвід роботи з дітьми раннього віку свідчить, що діти краще засвоюють той мовленнєвий матеріал, який емоційно впливає на них, викликає інтерес, не залишає байдужими. У зв'язку із цим заняття проводяться в єдиному ігровому сюжеті, за певною лексичною темою, що сприяє розвитку мовленнєвої активності й емоційної сфери дітей.

Планування має здійснюватися за тематичним принципом. Робота над кожною лексичною темою з дітьми раннього віку може тривати від двох до чотирьох тижнів, що залежить від рівня розвитку групи в цілому й від складності виучуваної теми. Логопед і вихователь закладу дошкільної освіти організують вивчення однієї теми, що забезпечує багатократне повторення й закріплення цього мовленнєвого матеріалу. Спільна робота над лексичною

темою протягом декількох тижнів сприяє накопиченню мовленнєвих засобів й активному використанню їх дітьми з комунікативною метою.

Робота з розвитку мовлення з дітьми раннього віку групи ризику має будуватися поетапно. На кожному із етапів послідовно розв'язуються завдання корекційно-логопедичної роботи, що поступово ускладнюються.

Відповідно до основних завдань роботи з формування розвитку мовлення дітей раннього віку групи ризику в системі завдань можна виділити п'ять основних блоків.

1. «Мовлення: увага, розуміння, потреба» містить серії ігор, завдань, вправ, що поступово ускладнюються, в контексті спільної діяльності логопеда і дітей, метою яких є розвиток у стійкості уваги в кожній дитини стосовно різноманітних подразників (спочатку невербальних, а потім вербальних), уточнення й розширення його можливостей в розумінні зверненого мовлення дорослих, а внаслідок й інших дітей (однолітків і більш старшого віку. Поступово під впливом ненав'язливих стимулюючих дій логопеда (і під його керівництвом інших дорослих – батьків, вихователів) у природніх і спеціально створених ситуаціях спілкування у дитини посилюється прояв комунікативних бажань; формується потреба у вербалізації окремих аспектів спілкування.

2. «Мовлення і пізнавальні процеси». Така робота має тісно переплітатися з розвитком когнітивних основ спілкування, чому й варто присвятити заняття другого блоку, метою яких є розвиток когнітивних передумов спілкування дитини. Пріоритетне значення має надаватися розвиткові відчуттів і сприйняття (особливо зорового й слухового), якому належить особлива роль у повноцінному розвитку дитини раннього віку. Провідний напрямок занять другого блоку – створення сенсорної бази для розвитку імпресивного й експресивного розвитку дитини.

3. «Вербальні засоби спілкування» Основним завданням цього блоку занять є формування й розвиток вербальних засобів спілкування у взаємозв'язку із невербальними (експресивно-мімічними, наочно-дієвими) засобами комунікації. Роль їх на різних етапах корекційно розвивальної

роботи змінюється. На початкових етапах взаємодії з неговорючими дітьми необхідно, схвалюючи прагнення дитини до спілкування, задовольнятися її невербальними реакціями на стимулюючий вплив дорослого й розширювати їх діапазон і можливості, одночасно виховуючи адекватні форми поведінки дітей в процесі спілкування з дорослими й однолітками. Поступово з розвитком у дітей потреби реалізації своїх комунікативних намірів за допомогою мовлення слід різноманітними методами й прийомами формувати у них вербальні засоби спілкування, використовуючи лексико-граматичний матеріал тем, що доступні дитині раннього віку. «Слово і мовленнєві звуки». Заняття четвертого блоку спрямовані на розвитку у дітей вибіркової уваги до слова й мовленнєвих звуків і передбачають послідовне формування дій розрізнення й правильної вимови доступних мовленнєвих звуків і слів, що містять ці звуки. Заняття такого типу сприяють розвиткові правильних артикуляційних і акустичних образів мовленнєвих звуків у дітей, фонаційного дихання й голосу. З цією метою можна використовувати розроблені нами комплекси ігор, звань і вправ.

4. «Мовлення й дитяча діяльність». Останній із виділених нами блоків занять має інтегративний характер, тому що сприяє розвитку, закріпленню й вдосконаленню мовленнєвих дій, яких діти навчаються в процесі занять інших блоків. З цією метою використовуються можливості, перш за все, предметної, ігрової, а також образотворчої, конструктивної й елементів трудової діяльності.

У перебігу роботи над розвитком мовлення дітей раннього віку групи ризику протягом тижня проводяться, як правило, заняття кожного блоку (не більше одного на день; послідовність їх може змінюватися відповідно до конкретної ситуації розвитку дітей).

Взаємодія логопеда із дітьми має відбуватися в межах щадної. А не виснажливої стимуляції мовленнєвого й загального психічного розвитку дитини, будуватися на основі сучасних психолого-педагогічних рекомендацій, модифікованих з урахуванням особливостей контингенту групи й специфіки

корекційно-розвивальної роботи (адекватна віковій дитини просторова позиція дорослого в перебігу спілкування, досягнення «зустрічі поглядів» й утримання погляду дитини, використання можливостей короткочасних, але неодноразових взаємодій педагога з дитиною в різноманітних комунікативних ситуаціях протягом дня) і нагадувати за своїм характером взаємодію матері й дитини (в найсприятливіших для дитини проявах).

Напрямки й зміст індивідуальних логопедичних впливів виділяються залежно від результатів обстеження дитини на початку навчання, а також співвідносяться із тематичною спрямованістю виділених нами основних блоків логопедичної роботи.

У часовому й змістовому плані умовно виділяють три етапи логопедичної роботи відповідно до визначених основних напрямків.

Труднощі початкового періоду логопедичної роботи почасти пов'язані із необхідністю встановлення стійкого емоційного контакту із кожним практично неговорюючим малюком. Подолати проблеми цього періоду допомагає, перш за все, бережливе, турботливе й індивідуально-орієнтоване ставлення усіх дорослих до кожного малюка, яке засновано на всебічних уявленнях про особливості мовленнєвого й немовленнєвого розвитку дітей.

Відбір вербального матеріалу для логопедичних занять здійснюється з урахуванням мовного розвитку дитини в онтогенезі.

У процесі першого етапу логопедичної роботи мають розв'язуватися такі основні завдання:

- формування й розвиток мовленнєвої й немовленнєвої уваги, розуміння одно-двоскладних інструкцій;
- подолання мовленнєвого й немовленнєвого негативізму;
- вироблення потреби в мовленнєвому висловлюванні;
- стимуляція появи перших слів й використання окремих слів в ролі речень;
- створення можливостей для реалізації дитиною в спілкуванні двослівного висловлювання;

- стимуляція появи перших граматичних відношень між словами.

Перший блок занять. Розвиток уваги дитини починається з вправ та ігор, що орієнтують її на виділення й диференціацію окремих шумів, немовленнєвих звуків, розрізнення й розуміння знань окремих слів, семантики фраз, інтонацій особистісно-адресованого мовлення дорослого. Логопед повинен привчати дитину виконувати односкладні інструкції. Поступово формуються комунікативні наміри вербального висловлювання (спочатку однослівного, потім двослівному).

Другий блок занять. Формування когнітивних передумов появи мовленнєвого висловлювання. Особлива увага має приділятися розвитку різноманітних відчуттів і сприйняття (зорового, слухового, дотикового, смакового й нюхового при провідній ролі перших трьох). Вдосконалюється акт розгляду предметів, розширюються можливості зорово-рухових координацій, зміцнюються взаємозв'язки між зоровим сприйняттям предмета, дією з ним і його називанням логопедом. Розвиваються уявлення про властивості предметів (перш за все, за формою, розміром, кольором), розширюються можливості фонематичного сприйняття. Пропонуються практичні завдання, розв'язання яких передбачає використання знаряддєвих і співвідносних дій наочно-дієвої форми мислення. За необхідності в процес розв'язання мисленнєвих завдань дитиною включається мовлення дорослого (допомога дитині в організації цілеспрямованих дій), що послідовно стимулює наступні самостійні мовленнєві реакції в аналогічних ситуаціях.

Третій блок занять. Розвиток вербальних засобів спілкування відбувається на фоні когнітивної компетенції, що постійно розширюється, і в умовах комунікативної інтенції (намірів), що постійно формуються. Ненав'язлива стимуляція мовлення дитини здійснюється в умовах надання дитині можливості вибору засобів спілкування (невербальних і вербальних). Встановлення стійкого емоційного й ділового контакту з дитиною сприяє появі рядних типів однослівної предикації (предикація дії, факту тощо). У конкретних ситуаціях викликаються й заохочуються перші однослівні, а

згодом і двослівні висловлювання дитини. Поступово в мовленнєвий матеріал занять включаються форми дієслів у другій особі однини наказового способу; інфінітив; дієслова теперішнього часу третьої особи однини; низка відмінкових іменників (знахідного із закінченням –у; називного множини –и, –і), іменники із зменшено-пестливими суфіксами; деякі прикметники, що позначають форму і колір; деякі особові займенників, прислівників, інші частини мови (де, там, добре, ось, треба, не треба). У міру розширення мовленнєвих можливостей дітей логопедом має стимулюватися поява в їх мовленні узгодження форм називного відмінка іменників із дієсловом, придієслівного керування й інших граматичних відношень. Роботу доцільно проводити з використанням матеріалу лексичних тем «Хто як розмовляє?» («Як тварини подають голос?»), «Наші іграшки», «Ми різні, але схожі» («Частини тіла»), «Що буває восени?».

Четвертий блок занять. В ігрових ситуаціях формуються й розвиваються перші практичні уявлення дітей про звуки і слова. Застосовується мовленнєвий матеріал із голосними [а, о, у, и]. Логопед має привчати дітей правильно вимовляти голосні та їх поєднання ізольовано (з використанням прийомів співвіднесення звуків і звукокомплексів з предметами й предметно-ігровими ситуаціями) і в складі слова, диференціювати їх на слух (в словах) і у вимові. Розвивається фізіологічне й фонаційне дихання у дітей.

П'ятий блок занять. У процесі різноманітних видів дитячої діяльності закріплюється той матеріал логопедичних занять перших чотирьох (першу чергу третього блоків, який викликає найбільші труднощі у дітей. Пріоритетне значення на цьому етапі належить предметній діяльності. Розвиток тонких рухів пальців рук («пальчикова гімнастика», виконання відповідних вправ, завдань). Використання спільної з дорослими практичної діяльності дитини для стимулювання виникнення й розвитку її потреби у вербальному висловлюванні складає провідний напрямок занять на цьому етапі.

Стимулюється вербалізація окремих ігрових дій, що включаються згодом у сюжетно-відображальну гру.

Заняття на другому етапі навчання стимулюють подальший розвиток мовленнєвих можливостей дитини. Це етап передбачає розв'язання таких основних завдань:

- розвиток розуміння двоскладних інструкцій, доступних за віком текстів (коротких віршів, казок, оповідань);
- формування уміння складати речення із 2-3-4 слів;
- розвиток участі дітей в нескладному діалозі;
- стимуляція засвоєння (розуміння й вживання) окремих відмінкових і прийменниково-відмінкових форм іменників, дієслівних форм, особових займенників, деяких прислівників.

Перший блок занять. Основний акцент має переноситися на розвиток мовленнєвої уваги й адекватної мовленнєвої поведінки в процесі спілкування дитини із дорослими й дітьми. Стимуляція суб'єктно-об'єктних відношень між дитиною і педагогами, батьками, іншими дорослими, дітьми. Створення умов для формування у дітей розуміння й умінь виконувати двоскладну мовленнєву інструкцію. Формування потреби в розширенні змісту (відповідно і обсягу) вербального висловлювання.

Другий блок занять. Розширюються можливості використання вербальних засобів спілкування в процесі спільного з дорослим комплексного обстеження предметів. Використання зовнішніх орієнтовних дій (примірювання, потім зорового співвіднесення) для вибору предметів за їх ознаками. Розвиток запам'ятовування (головним чином мимовільного) доступного мовленнєвого матеріалу. Продовження роботи з розвитку наочно-дієвих форм мислення.

Третій блок занять. Пріоритетний напрямок – розвиток діалогічного мовлення. Із цією метою використовується низка спеціальних прийомів: зразки діалогів («дорослий – іграшка»), введення додаткового комуніканта (іграшка, казковий персонал, ляльки бібабо тощо), різноманітні типи питань

(педагогів, додаткового комуніканта) й інші. Планується засвоєння іменників у формі давального й орудного відмінків, а також іменників, що мають найбільш часто вживані відмінкові закінчення в однині (-ом, ем (-ем), -ою, -єю (-єю) і в множині (-и, -і); оволодіння категорією числа дієслів дійсного способу, особовими формами дієслів (крім другої особи множини); дієсловами теперішнього й минулого часу; субстантивних словосполучень із прикметниками (форми множини лише в початковій формі), всіх особових займенників, деяких прислівників (більше, менше), прийменників (в, на, у, с). У логопедичній роботі на цьому етапі використовується лексико-семантичний матеріал таких тем: «Улюблені фрукти», «Смачні овочі», «Що ми одягаємо?», «Зимові казки», «Що ми їмо?», «Який посуд нам необхідний?», «Наш дім, і те, що в ньому», «Весняні прогулянки», «Тварини поряд з нами», «Тварини в лісі».

Четвертий блок занять. Продовжується розвиток руховості артикуляційного апарату дітей (серія ігор «У гостях у Веселого Язичка», серія завдань «Що я чую?» тощо) і фонаційного дихання (в ігровій формі). Розширення можливостей дітей змінювати силу й висоту голосу (при використанні в ігрових ситуаціях вимови голосних звуків, звуконаслідувань, слів і фраз). Діти привчаються правильно вимовляти приголосні [м, д', т', н', б, п, б', п', м', к, к', г, г', х, х'] у складі слів складної звукоскладової структури, розрізнявати їх на слух у вимові.

П'ятий блок занять. Широке використання предметної діяльності для розвитку вербальних засобів спілкування дітей. З метою закріплення мовленнєвих умінь дітей частіше використовуються елементи сюжетно-відображальної гри, завдання з образотворчої діяльності й конструювання. Продовжується розвиток тонких диференційованих рухів пальців рук в процесі різноманітних видів дитячої діяльності.

У перебігу третього етапу корекційної роботи розв'язуються такі основні завдання:

- подальший розвиток умінь дітей використовувати прості речення для спілкування із дорослими й дітьми;
- закріплення використання окремих словозмінних парадигм іменників і дієслів, а також простих (за структурою і семантикою) словосполучень;
- розширення можливостей участі дитини в діалозі;
- стимуляція до складання й використання в мовленні деяких видів складних речень (з урахуванням індивідуальних мовленнєвих можливостей).

Перший блок занять. Розвиток розуміння й умінь виконувати двоскладні мовленнєві інструкції. Розширення можливостей в розумінні текстів (віршів, казок, оповідань тощо). Виховання потреби у використанні ініціативних реплік у діалозі. Надання дітям (і стимуляція) можливостей керувати діалогом.

Другий блок занять. Вдосконалення можливостей дитини використовувати мовлення в процесі спільного з дорослим обстеження предметів за відомими дитині ознаками. Розвиток запам'ятовування забавлянок, дитячих віршів. Стимуляція мовлення дитини в процесі розв'язання практичних завдань при уявленні результату й умов дій. Включення мовлення при розвиткові передумов уяви (головним чином в ігрових ситуаціях).

Третій блок занять. Подальший розвиток діалогічного мовлення. Особлива увага надається стимуляції ініціативних реплік дітей. Поступове й послідовне стимулювання питань дитини до логопеда, додаткового комуніканта, іншої дитини (спочатку за зразком, потім самостійних). Розвиток вербальних засобів спілкування з використанням лексико-семантичного матеріалу за темами: «Хто літає?», «У лісі», «Наше місто», «На вулиці», «На чому їздять?», «Настало літо». Стимуляція до адекватного використання основних відмінкових форм іменників, що мають «панівні» відмінкові закінчення; організація засвоєння деяких форм іменників множини, що мають

відмінкові закінчення, які з'являються онтогенетично рано; розвиток уміння використовувати особові форми дієслів дійсного способу, дієслова теперішнього, минулого й окремі форми майбутнього часу; навчання правильному використанню зворотніх дієслів, дієслів із деякими префіксами; поступове навчання узгодженню прикметників з іменниками в непрямих відмінках; розвиток уміння використовувати прийменниково-відмінкові конструкції (прийменники «в, на, у, с, під, над, за» тощо).

Четвертий блок занять. Заняття з розвитку звуковимовної сторони мовлення передбачають фонетичний і мовленнєвий матеріал із звуками [н, т, д, в, ф, в', ф']. Діти вправляються у вимові приголосних звуків у складі слів різної звукової структури, словосполучень, фраз (в ігрових ситуаціях).

П'ятий блок занять. Заняття цього блоку переважно використовуються при закріпленні виучуваного дітьми лексико-граматичного матеріалу. Враховуються збільшені можливості дітей в різноманітних видах дитячої діяльності (сюжетно-відображальній грі, ліпленні, малюванні, конструюванні) для закріплення мовленнєвих навичок дітей. Вдосконалюються тонкі диференційовані рухи пальців рук. Особлива увага приділяється використанню діалогічного мовлення (елементів рольової бесіди) в умовах сюжетної гри, доступних театралізованих ігор. Стимуляція аутодіалогів (у ситуаціях «дитина – іграшки»).

Таким чином, основними особливостями розвитку мовлення дітей раннього віку групи ризику полягає в тому, що робота в цьому напрямку має бум комплексною, що означає створення оптимальних умов для розвитку мовленнєвої функції, немовленнєвих психічних функцій, а також загальної і дрібної моторики.

2.4. Рекомендації для батьків, щодо попередження виникнення у дітей порушень мовлення

На підставі аналізу науково-теоретичних джерел (А. Богуш [4-7], Маліновська, Н. Січкачук [64]), нами було скомпоновано рекомендації для батьків, щодо ефективного розвитку у дітей мовлення за умови забезпечення ефективного двостороннього спілкування. Для гармонійного розвитку особистості дитини необхідним є створення сприятливої соціальної ситуації розвитку відповідно до вікових й індивідуальних її особливостей і нахилів.

Найважливішим фактором у ранні періоди розвитку мовлення для дитини є спілкування з дорослими. Важливо, щоб він був максимально уважним до неї, вмів поставити себе на її місце, був емоційним, безпосереднім і доброзичливим у спілкуванні з нею.

Важливо заохочувати будь-який прояв дитиною мовленнєвої активності, хвалити, спонукати до нових спроб говорити. При цьому важливо коротко і чітко ставити завдання перед дитиною, задавати запитання і уміти дочекатися відповіді від неї.

Мовлення дорослих, що оточують дитину є зразком для наслідування. А тому воно має бути зразковим за усіма параметрами: артикуляційно і граматично правильним, інтонаційно виразним, негучним, нешвидким, чітким й небагатослівним.

За умови наявності труднощів у спілкуванні з дитиною потрібно своєчасно звернутися за консультацією до логопеда. Чим раніше розпочати заняття з дитиною, тим більших успіхів можна досягти. Продуктивність занять буде прямо залежати від рівня сформованості творчої індивідуальності логопеда, його активності, кваліфікованості. Від того наскільки він зможе врахувати індивідуальні можливості дитини й наскільки їй цікаво буде з ним взаємодіяти.

Вагомим для розвитку мовлення у ранній період розвитку є відпрацювання у дитини мовленнєвого видиху. Важливо погратися з дитиною у прості ігри: видування мильних бульбашок, проспівування голосних, імітація звуків тварин і предметів побуту тощо. Після цього –

проговорювання слів, що складаються з одного складу, двох тощо, вимова фраз різноманітної довжини на одному видиху, читання віршів, співання пісень.

Важливо читати дітям казку, вірш, просте оповідання. Матеріали для роботи з дітьми раннього віку слід добирати таким чином, аби їх зміст відповідав дитячому досвіду.

Потрібно говорити з дитиною у різноманітних життєвих моментах: на кухні,

Багато разів повторюйте з дитиною уже знайомі слова, вірші, казки тощо. Повторення є одним із найважливіших механізмів, що дозволяють формувати у дитини раннього віку вміння й навички. Кількість повторень прямо залежить від складності інформації формованої навички.

Увесь процес взаємодії з дітьми має бути побудованим з опорою на провідну діяльність – ігрову (предметну). В грі необхідно вести з дитиною діалог та стимулювати у неї мовлення.

Учіть дитину слухати і прислухатися. Проводяться ігри й вправи з розвитку слухової та фонематичної уваги. Розвивайте моторику артикуляційного апарату та пальців рук.

Розглянемо детальніше, за допомогою яких ігор, вправ, прийомів можна досягати найбільшої ефективності розвитку у дітей раннього віку структурних компонентів мовленнєвої системи: мовленнєвого дихання, фонематичного слуху, сприйняття, уваги, артикуляційного апарату, дрібної моторики рук.

Розвиток мовленнєвого дихання. Правильне звукоутворення, паузація, достатня гучність голосу, плавність мовлення, інтонаційна виразність можливі лише при правильному мовленнєвому диханні. Мовленнєвий видих має бути центральним, сильним, тривалим.

При несформованому мовленнєвому диханні дитина може запинатися під час здійснення акту мовлення, задихатися. Тому необхідно досягти видиху сильного, впевненого; навчити говорити на видиху 4-6 слів.

Важливо пам'ятати, що ігри, спрямовані на розвиток мовленнєвого дихання можуть призвести до швидкої втоми дитини, спровокувати запаморочення. Тому необхідний чіткий контроль за часовою тривалістю гри, не більше 2-4 хвилин, чергування з іншими вправами [Лисенко].

Ігри й вправи на розвиток глибокого вдиху: «Понюхай квітку», «Ароматні коробочки», «Впізнай фрукт, овоч» тощо. При виконанні таких вправ необхідно контролювати правильність видиху: не поспішаючи набираємо повітря через ніс, контроль за плечима – їх не можна піднімати.

Ігри й вправи на розвиток тривалого плавного немовленнєвого видиху: «Вітерець», «Подуй на гілочку з листочками», «Здуй з долоньки пір'їнку» тощо. Під час виконання цих вправ необхідно контролювати правильність видиху. У час видиху повітря випускається лише через рот, плавно, тривало, а не поштовхами. Губи не стискати, щоки не надувати. Не припускати видиху повітря через ніс (при видиху через ніс акуратно затисніть ніздрі дитини або піднесіть до носа невелику смугу із цигаркового паперу).

Ігри й вправи на розвиток тривалого плавного мовленнєвого видиху. Ігри й вправи на проспівування голосних (одного, двох, трьох: «Виє вітер – УУУ», «Дівчинка плаче – ААА», «Зубки болять – ООО», «Плаче малюк – УА», «Заблукали в лісі – АУ», «Відлуння», «Далеко – близько», «Гучно – тихо» тощо).

Ігри та вправи на проспівування приголосних: «Кулька здувається – ФФФ», «Біжить водичка з крану – ССС», «Пищить комарик – ЗЗЗ» тощо.

Ігри й вправи на проспівування складів: спочатку по два й доводячи до трьох (Наслідування «Корова мичить – МУ-МУ», «Гавкає собака – ГАВ-ГАВ», «Сигналізує машина – БІ-БІ», «Сигналізує паровоз – ТУ-ТУ», «Птахи розмовляють: КО-КО, КУ-КУ, КРЯ-КРЯ, КУ-КА-РЕ-КУ, ЧИК-ЧИРИК» тощо). При виконанні цих вправ необхідно спонукати дитину до повторення за дорослими, контролювати модуляцію, силу голосу, проспівування звуків й сполучень складів на одному видиху [Лисенко].

Розвиток фонематичного слуху, сприйняття, уваги. Якщо дитина не виділяє й не диференціює звуки, то мовлення без спеціально організованої діяльності з розвитку фонематичного слуху, сприйняття, уваги розвиватися не буде. Це може призвести до того, що дитина буде ускладнено розуміти зверненого до неї мовлення.

Більшість дітей з недостатньо сформованими фонематичними процесами вторинно мають порушення звуковимови й складової структури слова, що перешкоджає розвиткові пізнавальних процесів і в подальшому призводить до труднощів у засвоєнні програми.

Формування фонематичного сприйняття слід починати з розпізнавання немовленнєвих звуків. Для цього можна використовувати звуки природи, тварин, птахів, транспорту, звукових іграшок, музичних інструментів.

З метою розвитку фонематичного слуху, сприйняття, уваги слід проводити відповідні ігри й вправи: «Коробочки зі звуками», «Слухаємо дзвін і знаємо, де він», «Хорист», «Зламаний телевізор». «Відгадай, що звучить», «Розмова шепотом» тощо. [Сікарчук].

Розвиток артикуляційної моторики. Використання ігор і вправ для розвитку артикуляційної моторики сприяє підготовці артикуляційного апарату до правильної вимови звуків, формування чіткого, красивого, зрозумілого мовлення.

З метою розвитку артикуляційного апарату необхідно виконувати вправи артикуляційної гімнастики, наприклад:

- розвиток рухливості нижньої щелепи – максимальне відкривання й закривання рота: «Рибки», «Пташенята», «Віконечко» тощо;
- розвиток рухливості губ – розтягування губ у посмішку, витягування губ у трубочку: «Я радію», «Паровозик», «Вовк», «Дудочка» тощо;
- статичні вправи для язика «Язичок в будиночку», «Лопаточка», «Млинець» тощо;
- динамічні вправи для язика: «Кішечка п'є молочко», «Злижи з верхньої губи варення» тощо;

- вправи для губ і щік: «Ситий хом'ячок», «Голодний хом'ячок» тощо (Додаток 3) [Сікарчук].

Розвиток дрібної моторики рук. Формування мовлення прямо пов'язано із рівнем сформованості тонких рухів пальців рук. Відповідно, активний розвиток і тренування рухів пальців і усєї кисті руки є найважливішими факторами, що стимулюють мовленнєвий розвиток дитини. Рухові імпульси пальців рук впливають на формування «мовленнєвих» зон й позитивно впливають на всю кору головного мозку дитини. Тому розвиток моторики допомагає дитині гарно говорити, розвиває мислення.

Використання пальчикових ігор, вправ, гімнастики сприяє тому, що у дітей:

- формуються й вдосконалюються рухові вміння й навички;
- покращується координація рухів;
- вдосконалюється моторика артикуляційного апарату;
- зникає скутість рухів;
- відбувається швидке оволодіння словесними вправами;
- мовлення розвивається інтенсивніше.

Існує численна кількість ігор, що дозволяє розвивати дрібну моторику рук. У процесі гри використовують найрізноманітніші предмети, а також спеціальні іграшки: намисто, шнурівки, ляльковий одяг на липучках, гудзиках, застібках, кнопках тощо. За допомогою цих предметів можна активізувати процес вдосконалення й розвитку кистей і пальців рук. Викликає достатньо емоційний підйом й інтерес до спільної діяльності з дорослими з використання різноманітних матеріалів, що розвивають моторику рук: пластичні (тісто, пластилін, глина), сипучі (крупки й бобові, пісок) тощо.

Посилують процес розвитку дрібної моторики й різноманітні варіанти дій з предметами, іграшками й матеріалами: натиски на гумову грушу, втискувати певні деталі в пластилін; м'яти, рвати папір; нанизувати кільця (кульки, кубики тощо) на стрижень; сортувати дрібні предмети; пересипати сипучі матеріали; опускати дрібні предмети в посуд з вузькою шийкою;

заводити ключиком іграшки; збирати найпростіші пазли, мозаїку; відкривати й закривати, розкручувати й закручувати кришки коробок, банок; розстібати й застібати гудзики тощо [Лисенко].

Ігри з пальчиками. Ігри, що розвивають дрібну моторику пальців, бувають як без мовленнєвого супроводу, так і з мовленнєвим. Використовуються поєднання мовлення й рухів рук, домовляння слів і рядків. Пальчикові ігри в супроводі віршів розвивають не лише дрібну моторику й мовлення, а й уміння слухати. Дитина вчиться розуміти зміст почутого й вловлювати ритм мовлення. У сучасній методичній літературі пальчикові ігри й гімнастика представлені достатньо.

Важливо зауважити, що використання етнопедагогічних технік (забавки, пестушки, фольклорні тексти специфічно дитячого матеріалу) має великий педагогічний і практичний смисл у зв'язку з глибоким корінням «родинного» використання й містить традиційні народні, відшліфовані поколіннями прийоми родинної взаємодії з дітьми раннього віку. Застосування етнопедагогічних технік з профілактичною метою допомагає активно залучити людину як «малий соціум» в активну взаємодію з педагогом і дитиною, в оволодінні культурним і мовним середовищем [Лисенко].

Висновки до другого розділу

У другому розділі було представлено результати проведеного анкетування батьків з приводу вивчення їхнього ставлення до мовлення власної дитини раннього віку та встановлення спілкування з нею. Проведено науковотеоретичний аналіз умов забезпечення ефективного розвитку мовлення у дітей раннього віку та було вивчено специфіку проведення логопедичної роботи з дітьми раннього віку. На цій підставі було сформовано рекомендації для батьків при застосуванні яких можна буде попередити або своєчасно виявити наявні у дітей порушення мовлення.

Розвиток мовлення має велике значення, особливо в ранній період від 0 до 3 років. Своєчасне й повноцінне його формування у малюка в ранньому віці – одна із основних умов ефективного розвитку і в подальшому та її успішності. Будь-яка затримка будь-яка затримка у розвитку мовлення у цьому віці відображається на поведінці дитини, а також на її діяльності предметно-маніпулятивній, ігровій, у спілкуванні з дорослим та взаємодії з предметами.

Ранній вік – найкращий для профілактики й корекції порушень мовлення. Цьому сприяють особливості дитини: висока гнучкість мозку, здатність усе переводити в площину предметної та ігрової діяльності, що сприяє швидким досягненням у логопедичній роботі. Якщо у цей час не приділити достатньої уваги стимуляції вимови звуків мовлення та не усувати їх порушення, то вони набувають стійкого характеру, що у наступному потребуватиме тривалого логопедичного впливу.

Аналіз змісту проблеми, що стосується попередження виникнення мовленнєвих порушень дозволяє розглядати процес профілактики у дітей раннього віку як ефективний засіб логопедичного впливу. Включення вправ та ігор у процес виховання дитини сприятиме підвищенню рівня розвитку у неї мовлення, а, отже, це можна вважати профілактикою мовленнєвих порушень.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз та проведене нами емпіричне дослідження з проблеми особливостей формування мовлення у дітей раннього віку групи ризику дозволили сформулювати наступні висновки:

1. Розвиток мовлення починається у дітей від народження. З першим криком дитини відбувається активне залучення до цього процесу дихальної, голосової та артикуляційної ланки, що входять у склад органів, що забезпечують функцію мовлення. До року емоційне спілкування є тим стимулом, що забезпечує активний розвиток мовлення. Після року головним видом спілкування є ситуативно-ділове. Воно продовжує стимулювати розвиток мовлення у малюків.

Визначено, що перші форми мовлення, які розвиваються у дітей раннього віку - це описове та ситуативне. Починають також формуватися комунікативна, узагальнююча та регуляційна функції мовлення. Активно накопичується словниковий запас, що включає назви живих та неживих предметів, що оточують дитину; слова що позначають дії; слова, що позначають якісні ознаки пов'язані з емоційними переживаннями дитини; слова, що позначають вимоги, пропозиції та бажання. Формується також слухання і розуміння мовлення оточуючих, розповідей віршів та казок. Цей вік є також початком оволодіння граматиною.

У перші роки життя дитина накопичує інформацію орієнтуючись на зразки, що її оточують: мовлення авторитетних для неї осіб чи джерел інформації; предметну діяльність, поведінку тощо. Емоційне мовлення для неї є, в першу чергу стимулом для розвитку загалом, шляхом постановки цілі, яка може досягатися тощо.

2. На основі аналізу наукових джерел було визначено, що до категорії дітей групи ризику належать діти, які за станом здоров'я, рівнем мовленнєвого та загалом психічного, соціального розвитку знаходяться в межовій зоні між

нормотиповими віковими показниками та порушенням (це уже не нормотиповість, проте і не порушення).

3. Виявлено, що батьки у спілкуванні зі своїми дітьми найчастіше орієнтовані на забезпечення їх іграми і спонуканні ігрової діяльності. Батьків більше турбує чому дитина самотійно не грається, а не чому вона не хоче і не вміє спілкуватися з оточуючими.

Анкетування показала, що лише 10% дітей раннього віку граються самотійно, інші прагнуть взаємодії з дорослими у грі. Це питання турбує батьків, оскільки займає час дорослого, який він хотів би витратити на щось інше. Мало хто з батьків розуміє, що така поведінка є нормотиповою для дитини раннього віку. Саме вона спонукає розвиток у неї навичок спілкування. У взаємодії відбувається наслідування мовлення та поведінки дорослих, саме від них вона черпає інформацію для активного розвитку.

Визначено диференційовані індивідуальні уподобання дітей у грі, від настільних до рухливих ігор. Це вказує на те, що індивідуальні здібності у дітей починають проявлятися уже в ранньому віці. Важливим є лише спрямувати їх у потрібне русло. Також індивідуальним є і темп розвитку цих дітей. Позитивним є і те, що більшість батьків (70%) дозволяють дітям вибирати ігри за власним інтересом, підтримуючи їхню ініціативу та допитливість.

Діти часто проявляють допитливість у нових ситуаціях та інтерес до дій дорослих і дітей, що сприяє їх соціалізації та пізнавальному розвитку.

Анкетування також дало можливість окреслити зміст основних помилок, що гальмують розвиток мовлення у дітей, що спонукає віднести їх до групи ризику. Зокрема, коли батьків задовільняє, що їхня дитина самотійно грається і не проявляє інтерес до батьків чи рідних. Коли батьки більше зосереджуються на тому, щоб купити дітям додаткову іграшку, проте при цьому мало звертають увагу, щоб провести із нею час, поспілкуватися. Про те чи правильно дитина говорить і наскільки вона чітко позначає мовленням свої

потреби говорять мало. Більшість вважають, що ще дитина мала і ще виговориться.

4. Отримані результати лягли в основу практичних рекомендацій для батьків щодо оптимізації мовленнєвого оточення та цілеспрямованої стимуляції комунікації з метою попередження і своєчасного виправлення можливих порушень мовлення.

Основними засобами розвитку у дітей раннього віку передумов виникнення у них мовлення визначено ігри та вправи. Такі види роботи доступні та зрозумілі батькам дітей, а тому вони були рекомендовані для проведення з дітьми.

Було визначено основні напрямки у яких можуть працювати батьки з дітьми уже вдома, розвивати:

- мовленнєвий видих;
- артикуляційну моторику;
- моторику пальців рук;
- слухову увагу та фонематичне сприймання;
- розуміння мовлення.

Така взаємодія дитини з дорослим має бути задоволенням для обох, спілкування має проходити в атмосфері спокійної радості. Батьки мають бути максимально уважними до своїх дітей, демонструвати їм зразки правильного, чіткого, інтонаційно-виразного і, водночас, простого та зрозумілого мовлення (зорієнтованого на індивідуальні та вікові особливості малюка).

Саме за таких умов мовлення буде максимально інтенсивно розвиватися у відповідності до потенційних можливостей дитини, якщо ж цього не відбувається – це слугуватиме підставою для звернення до відповідних фахівців (логопеда, невролога, психіатра, ін.) для забезпечення уже багатопрофільного супроводу малюка з метою максимально попередити чи уже корегувати наявне у неї порушення мовлення.

Наше дослідження буде продовжене з метою апробації цих рекомендацій на практиці та визначення індивідуальних проблем у спілкування, які можуть виникати у батьків із дітьми раннього віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова Н. Особливості проведення занять з розвитку мовлення дітей раннього віку / Н. Антонова //Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 17-18 квітня 2019 р.) / за ред. О.А.Голюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. Вип. 8. С. 99-101
2. Баскакова О. Ф. Раннє виявлення і профілактика мовленнєвих порушень у дітей. Таврійський вісник освіти. 2015. № 2 (1) С. 70-77.
3. Белкіна О. М. Алгоритм навчання немовленнєвої дитини раннього віку. Таврійський вісник освіти. 2017. № 2. С. 43-47.
4. Богуш А. М., Гавриш Н. В., Саприкіна О. В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 408 с.
5. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років. Монографія. 2-е видання. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 374 с.
6. Богуш А. М. Розвиток активного мовлення немовлят у другому півріччі першого року життя. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. КД Ушинського. 2011 № 1-2 С. 3-6.
7. Богуш А. М. Розвиток діалогічного мовлення дітей на другому році життя. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/14059/1/Bogush.pdf> (дата звернення: 10.09.2023).

8. Борецька М. Розвиток словникового запасу дітей дошкільного віку. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18138/1/46_Boretska.pdf (дата звернення: 11.09.2023).
9. Брушневська І. Закономірності розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення. Педагогічний часопис Волині. 2016. № 1 С. 70-75.
10. Вправи для розвитку мовлення дітей 3-5 років. URL: <https://desnianochka.dnz.in.ua/sites/desnianochka.dnz.in.ua/files/inline-files/vpravi-dlya-rozvitku-movlennya-ditey-3-5-rokiva.pdf> (дата звернення: 14.09.2023)
11. Гаврилова Н. С. Класифікації порушень мовлення. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2012. № 20 (1) С. 293-315.
12. Глухов В. Загальна фазова діяльність мовленнєвої діяльності. URL: <http://ibib.ltd.ua/obschaya-faznaya-struktura-rechevoy-35038.html> (дата звернення: 02.10.2023)
13. Гужанова Т.С. Педагогічні умови своєчасного розвитку мовлення дитини в перші роки життя. Оновлення змісту, форм та методів навчання виховання в закладах освіти: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: РДГУ, 2017. Вип. 15 (58) С. 93-95.
14. Дячук Н. В. Реалії мовленнєвої діяльності: психолінгвістичний підхід. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015/realiyi-movlennyevoyi-diyalnosti-psyho/> (дата звернення: 01.10.2023).
15. Джемула Г. Конструктор слів / Г. Джемула // Джміль. 2016. № 6. С. 6–10.
16. Дитина : програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк, К. І. Волинець. – 3-тє вид., доопрац. та доп. – Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. 492 с.

17. Дідус І. Казка в системі мовленнєвого розвитку дошкільників / І. Дідус // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2018. № 5. С. 42–48.
18. Єлік А. В. Стимуляція мовленнєвої активності у дітей дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку: кваліфікаційна робота (проект) на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / наук. керівник к.б.н., доцентка Г. М. Семашкіна; Міністерство освіти і науки України; Херсонський держ. ун-т, Педагогічний факультет, Кафедра спеціальної освіти. Херсон: ХДУ, 2021. 51 с.
19. Івах С. М., Паласевич І. Л. Психолого-педагогічні умови мовленнєвого розвитку дітей раннього віку в процесі спілкування з дорослими. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 6. Т. 1 С. 84 – 87.
20. Камінська Ю. В. Подолання темпо-ритмічних порушень у дітей дошкільного віку: аналіз проблеми. 2013. № 23 (2) С. 226-234.
21. Король А. Розвиток мовлення дітей першого року життя. URL: <https://www.logoclub.com.ua/poradi-logopeda/rozvitok-movlennya/18-rozvitok-movlennya-ditej-pershogo-roku-zhittya> (дата звернення: 10.09.2023).
22. Калмикова Л. Діагностика мовленнєвого розвитку / Л. Калмикова, Н. Харченко // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. № 12. С. 27–35.
23. Калмикова Л. О. Перспективність і наступність в навчанні мови й розвитку мовлення дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: психолінгвістичний і лінгвометодичний виміри : навч.-метод. посібник / Л. О. Калмикова. Київ: Слово, 2017. 448 с.
24. Калмикова Л. О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч.-метод. посібник / Л. О. Калмикова. Київ: Слово, 2016. 384 с.
25. Калмикова Л. Проблеми з мовленням? Подбаймо про мотиви : діагностика і розвиток мовленнєвих мотивів старших дошкільнят / Л. Калмикова // Дошкільне виховання. 2016. № 5. С. 2–5.

26. Калуська Л. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» / Любомира Калуська. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. 144 с.
27. Карпицька Л. В. Сторітелінг – сучасна технологія розвитку монологічного мовлення у дітей із логопедичними ускладненнями старшого дошкільного віку / Л. В. Карпицька // Логопед. 2019. № 12. С. 4–7.
28. Козира В. М. Технологія критичного мислення у навчальному процесі : навч.-метод. посібник для вчителів / В. М. Козира. – Тернопіль : Астон, 2017. – 60 с.
29. Крутій К. STREAM-освіта: розвиваємо критичне мислення дошкільнят / К. Крутій, І. Стеценко // Дошкільне виховання. 2020. № 3. С. 3–8.
30. Крутій К. Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / К. Крутій. Запоріжжя : ЛПІС, 2005. 208 с.
31. Кульчицька Н. В. Загадки як засіб розвитку мовлення дитини / Н. В. Кульчицька // Логопед. – 2014. – № 4. – С. 8–12.
32. Кушнерук Т. Прийоми розвитку зв'язного мовлення дітей, про які мають знати педагоги / Т. Кушнерук // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2017. – № 11. – С. 33–37.
33. Левкович С. Інноваційні методи і технології навчання дітей рідної мови і мовленнєвого спілкування. Обмін досвідом. URL: <http://leleka.rv.ua/innovaciyni-metody-i-tehnologiyi-navchannya-ditey-ridnoyi-movy-i-movlenniyevogo-spilkuvannya.-obmin-dosvidom.html> (дата звернення: 10.09.2023)
34. Лисенко О. М. Особливості організації логопедичної роботи з дітьми дошкільного віку. Освітній простір України. 2018. №13. С. 167-172.
35. Лисенко О. М., Тринчій В. Організація корекційної роботи в закладах дошкільної освіти з дітьми групи ризику. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/3482%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D>

[1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-6986-1-10-20200331.pdf](#) (дата звернення: 28.09.2023)

36. Левицька М. Бачити, чути, говорити, або розвиток мовлення дітей з порушеннями зору / М. Левицька // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2020. № 3. С. 28–31.

37. Лічман Н. М. Кінезіологія як засіб розвитку мовлення та інтелектуальних здібностей дітей з особливими освітніми потребами / Н. М. Лічман // Логопед. 2018. № 6. С. 12–16.

38. Логвинчук С. Л. Дидактичні ігри, вправи, творчі завдання: розвиток мовленнєвої компетентності дошкільників : методичний посібник / С. Л. Логвинчук. Харків : Основа, 2013. 191 с.

39. Логвинчук С. Мовленнєва компетенція – засобами гри : ефективний досвід / С. Логвинчук // Дошкільне виховання. 2016. № 2. С. 11–15.

40. Луценко І. Спілкуємося на рівних : організація комунікативно-мовленнєвої діяльності дошкільнят на засадах дитиноцентризму / І. Луценко // Дошкільне виховання. 2015. № 1. С. 5–10.

41. Манько Н. В. Методика дослідження мовленнєвого розвитку дітей раннього віку. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/2184-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-3915-1-10-20190424.pdf> (дата звернення: 13.09.2023)

42. Маргітч М. Я. Методика розвитку мовлення і навчання дітей мови. URL:<http://genius-ja.uz.ua/images/files/-.pdf> (дата звернення: 03.10.2023)

43. Марченко І. С. Напрямки формування передумов мовленнєвого розвитку дітей першого року життя. Логопедія. 2013. № 4 С. 60 – 66.

44. Мельник С. Ранній вік як сензитивний період розвитку мовлення дітей. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів VII

Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 28-29 березня 2023 р.) / за ред. О.П. Демченко, Н. О.

45. Пахальчук; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Мерк'юрі Поділля», 2023. Вип. 12. С. 91 – 94.

46. Мельник І., Реснянська У. Розвиток мовлення дітей раннього віку із затримкою мовленнєвого розвитку. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9280/1/The%20Development%20of%20Early-Aged%20Children.pdf> (дата звернення: 14.09.2023)

47. Методика розвитку мовлення та навчання рідної мови дітей раннього та шкільного віку. / А. Богуш, Н. Маліновська. Підручник для учнів педагогічних коледжів спеціальності 012 Дошкільна освіта. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2021. 336 с.

48. Миронова С. П., Гаврилов О. П., Матвєєва М. П. Основи корекційної педагогіки: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2010. 117 с.

49. Новожилова Т. Н. Роль батьків у мовленнєвому розвитку дитини. URL: <https://www.calameo.com/books/004606231b776758b5be3> (дата звернення: 02.10.2023)

50. Омеляненко А. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми : монографія / Алла Омеляненко. Донецьк : Юго-Восток, 2009. – 196 с.

51. Освітня лінія «Мовлення дитини» // Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) : навч. програма : у 2-х ч. / наук. керівник О. Л. Кононко. Київ : МЦФЕР–Україна, 2014. Ч. 1 : Від народження до трьох років. С. 175–186.

52. Освітня лінія «Мовлення дитини» // Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція) : навч. програма : у 2-х ч. / наук.

керівник О. Л. Кононко. – Київ : МЦФЕР–Україна, 2014. – Ч. 2 : Від трьох до шести (семи) років. – С. 135–148 ; С. 310–322.

53. Пасюра Ю. В. Методи та прийоми стимуляції розвитку мовлення у дітей раннього віку із затримкою мовленнєвого розвитку. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації спеціальної освіти України: збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції 23-24 березня 2023 року / за заг. ред. С. Д. Яковлевої, Н. В. Кабельнікової. Івано-Франківськ, 2023. С. 158 – 160.

54. Пащенко О. Як розвивати в дошкільнят різні види мислення / О. Пащенко // Палітра педагога. 2018. № 6. С. 3–6.

55. Попова Н. М. Розвиток мовлення дошкільників у процесі ознайомлення з природою / Н. М. Попова // Логопед. – 2015. – № 6. – С. 10–15.

56. Розвиваємо мовлення : дидактичні матеріали / упоряд. Н. С. Клунська. – Харків : Основа, 2007. – 64 с. – (Серія «ДНЗ. Розвивайка»).

57. Рання логопедична корекція: навч.-метод. посіб. / уклад. Л. А. Черніченко. Умань: Візаві, 2020. 150 с.

58. Рібцун Ю. В. Вихователь у логопедичній групі: мол. дошкіль. вік: метод. рек. Дошкільнє виховання. 2008. № 8. С. 17–19.

59. Рібцун Ю. В. До питання про механізми затримки мовленнєвого розвитку у дітей. Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2005. № 13. С. 170–174

60. Рібцун Ю. В. Загальний недорозвиток мовлення у молодших дошкільнят : поради психологу. Дошкільнє виховання. 2009. № 10. С. 18–20.

61. Рібцун Ю. В. Предметно-розвивальне середовище: мол. логопед. група для дітей із ЗНМ. Палітра педагога. 2008. № 6. С. 21–23.

62. Савінова Н. В. Формування навичок самоконтролю мовленнєвої діяльності у дітей як необхідна умова логопедичної корекції. URL: <http://xn-->

e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_2_26.pdf (дата звернення: 03.10.2023)

63. Сенедян Т., Бабич Н. Особливості логопедичного консультування родин дітей раннього віку із груп ризику. Спеціальна і інклюзивна освіта: проблеми та перспективи. Тези за матеріалами 15 конференції 17-18 листопада 2022 року / за ред. О. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: видавець Ковальчук О.В. 2022. С. 211 – 215.

64. Січкачук Н. Д. Сучасні методи вивчення дітей раннього віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2016. № 31 С. 86-92.

65. Терещенко І. Народна мудрість дитячими вустами : введення фразеологізмів у мовлення дітей / І. Терещенко // Палітра педагога. – 2016. – № 1. – С. 11–13.

66. Товкач І. Як розвивати мовлення наймолодших / І. Товкач // Палітра педагога. 2016. № 4. С. 3–6.

67. Тоцька Т. Добре слово, або Як прищеплювати любов до рідної мови / Т. Тоцька // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2018. № 2. С. 51–57.

68. Хоменко С. О. Етіологія мовленнєвих порушень у дітей раннього віку. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7726/Homenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 11.09.2023)

69. Тяпунова М. Прийоми розвитку творчого мислення дошкільників / М. Тяпунова // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 10. С. 42–43.

70. Хоменко С. О. Логопедичне обстеження в системі комплексного вивчення дітей раннього віку з порушеннями мовлення. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7815/Homenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 11.09.2023).

71. Хоменко С. О. Порівняльна характеристика розвитку мовлення у дітей раннього віку в нормі та з порушеннями. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17112/Khomenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 12.09.2023).
72. Чубенко О. В. Передумови формування усного мовлення в дітей. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp5/chubenko.pdf (дата звернення: 24.09.2023)
73. Швець О. І. Клініко-педагогічні методи діагностики та корекції мовленнєвих порушень: методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2011. 79 с.
74. Шульженко Д. І. Дизонтогенетичні аспекти ранньої корекційно-педагогічної роботи в соціально-реабілітаційних центрах. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/453> (дата звернення 12.09.2023)
75. Щерба О. М. Формування продуктивного мислення в учнів початкової школи / О. М. Щерба // Обдарована дитина. 2012. № 1. С. 44–48.
76. Яковенко О. Розвиваємо мовлення з колиски / О. Яковенко // Дошкільне виховання. 2017. № 2. С. 2–4.
77. Bastun, N. A. (2005). Early intervention services in Ukraine: the path to integration. К., ІСС «Lesta»